СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VIII св. 3—4

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

Страна

1. *А. Белић:* Наш правопис у новој обради 65

2. *М. Стевановић:* Измене у правопису српскохрватског језика . 71

3. *А. Белић:* Значај новог правописа 86

4. *И. Грицкат:* О неким особинама футура II (футура егзактног) 89

5. *J. Радуловић:* Аугментативно-пејоративно значење неких именица 106

6. Језичке поуке 114

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД

1956

Слог: „Научног дела", Београд, Вука Караџића 5.

Штампа и повез Графичког предузећа „Академија", Београд, Космајска 28.

НАШ ЈЕЗИК

Књига VIII Нова серија Св. 3—4

НАШ ПРАВОПИС У НОВОЈ ОБРАДИ*

Овог месеца Правописна комисија од 11 чланова, која се јавила као резултат скупа позваних стручњака и књижевника у Новом Саду (8, 9 и 10 децембра 1954 године), завршила је свој рад. И поред тога што су споразумом поменутих учесника у правописним већањима многа питања у којима се хрватски правопис у Загребу разликује од српскога правописа у Београду повољно решена, ипак она најглавнија питања, о графици латиничког и ћирилског начина писања, нису ни узимана у претресање, толико је било јасно свима члановима Комисије да за то још није време и да за то још није било унутрашњих разлога. Тако ће се и даље на једној страни писати *lj*, а на другој *љ*, на једној *nj*, а на другој *њ*, на једној *dž*, а на другој *џ*, и поред тога што је, пре више од сто година, Караџић (1818) прокламовао да сваки глас треба да има свој јединствен знак, а не да се јединствени гласови (*љ*, *њ* и *џ*) пишу са два знака од којих сваки има и своју засебну, друкчију вредност. Пре равно 80 година Ђ. Даничић је предложио и Хрватима јединствене знаке за поменуте гласове, али од његових предлога примљен је само знак за *ђ* — đ, а остали се употребљавају само у великом историском речнику Југославенске академије који је он почео издавати. На тај начин, латиничка књига, писана српскохрватским језиком, не може се сасвим механички преносити у ћирилицу, што би био идеал у овом правцу. Исто тако се није дирало ни у књижевни изговор. Остала су два књижевна изговора — источни (екавски) и јужни (јекавски), и

* Овај чланак је објављен у Недељним имформативним новинама бр. 317. Због његовог начелног карактера ми га и овде доносимо.

поред свих анкета које су чињене у нашем друштву. Оба ова питања, сматрало се, не деле Србе и Хрвате на два дела, не врше, како се данас вели, поларизацију наше јединствене језичке територије, пошто и врло многи Срби употребљавају латиницу и у Београду и другде по нашој земљи и јужни изговор. Главно је било да начин употребе ознака јужног изговора буде исти и код једних и код других. То је у овој прилици постигнуто у потпуности.

Као што се из овога види, принцип ове Комисије који се она трудила, по сваку цену, да спроведе у нашем начину писања био је: да начин писања латиницом и начин писања ћирилицом буде потпуно исти, и по принципима и у појединостима. Тој се општој тежњи подвргавало све у безброј случајева, и од крупнијег и ситнијег значаја. И у томе се постигла сагласност, што претставља несумњиво знатан успех. Иако и тај успех није потпун јер се у неким случајевима морало допустити двојако писање, ипак се то двојако писање (чега има у свима правописима) није делило на српско или хрватско, већ се тако прописивало за целину, са ознаком, где је то било могуће, како би било најбоље. По себи се разуме да то неће учинити подједнако популарним у свима крајевима наше земље оба начина, али ће, несумњиво, показати њихов значај и, свакако, постепено утицати да се искорене нетачна схватања о њима.

Иако поменута крупна питања нису узимана у разматрање по суштини, ипак је ваљало уједначити велики број размимоилажења оба наша правописа. Можете запитати: откуд толике разлике у њима када су оба та правописа подједнако заснована на Вукову правопису који је код Срба дефинитивно примљен (декретом Министарства просвете) 12 марта 1868 г., а у Загребу — 1892 године.

Код Хрвата, већ исте године када је у основним цртама примљен Вуков правопис, појавила се солидна књига о правопису д-ра Ивана Броза под називом: Правопис хрватскога или српског језика (1892). На доцнијим издањима сарађивао је и Д. Бораниħ, па је, после VI издања (1915 г.), тај Правопис Боранић сам издао, и од тада је то Боранићев правопис.

Иако је тај Правопис заснован на Вуковој реформи, ипак се опажа у њему известан архаични вео. Није узалуд до тога вре-

мена, тј. од 1835—1892, када је употребљавано савремено штокавско јекавско наречје у хрватској књижевности, пролазио његов Правопис кроз различне фазе архаичног начина писања које су, и поред реформисане графике (према чешкој графици), имале да га вежу са ранијом правописном традицијом. Тако су проширене оне црте Вукова правописа које су дале могућности историском (односно етимолошком) писању, као што је писање *д* испред *с* и *ш* у извесним случајевима. Па и у другим неким случајевима се није сувише ишло за писањем речи како су се изговарале у новије време.

На српској страни дуго није било оригиналних правописа. Писало се према општим прописима Вуковим, који су укратко изношени у граматикама. Истина, у својој граматици од 1894 г. Новаковић је посветио доста места Правопису (383—405), али се ту он, као и доцније д-р Милан Петровић у своме Правопису за средње школе (1914), налазио под непосредним утицајем Брозова Правописа. Тек сам ја покушао (1923) да у своме Правопису српскохрватског књижевног језика (и у студији под називом О савременом правопису српскохрватског књижевног језика Б. 1923) обратим пажњу, према начину писања који се код нас укоренио, на потребе извесног модернизовања Вукова правописа. То је, са моје стране, био позив не само да се уреде они делови правописа који сасвим нису били уређени (писање великих и малих писмена, састављено и одвојено писање речи, интерпункција и сл.) него да се и отступања која је Вук допуштао од своје системе уклоне. Ето, та је два Правописа, од којих је сваки изашао у више издања и претрпео извесне измене, али у којима се и у последњим издањима није изменио основни карактер докраја, — имала Комисија на расположењу, поред и другог материјала који се нагомилао у току времена. Срећна је околност била што су у Комисији били и професори Загребачког универзитета који су учествовали у раду Филолошког друштва у Загребу (Храсте, Хам, Јонке), чија се једна секција бавила нарочито проучавањем правописа, његовим попуњавањем и потребним изменама, затим проф. Сарајевског универзитета Јован Вуковић, који се такође годинама бавио питањима правописа и издао о њима, поред осталог, и две значајне књиге. Уосталом, и сви остали чланови бавили су се и правописом нашег језика у својим књигама (М. Стева-

новић, Р. Алексић) и, што је врло важно, били су дубоко прожети потребом јединственог начина писања ма и по цену оних уверења којих су се до тога времена строго држали и која им нису била ни тада поколебана. Међу члановима је било и таквих који су, радећи дуго време у средњој школи, одлично познавали њене захтеве у најразличнијим правцима (Храсте, Павешић). Све је то стварало повољну атмосферу да се нашем правопису приђе са различних страна и да се постигне највише од онога што се постићи могло. И код свих је владало уверење да се повољни резултати могу постићи ако сви чланови буду прожети подједнако духом потребног јединства, што се и види по постигнутим резултатима.

Тешкоћа у решавању правописних питања није била у самим теориским научним схватањима, већ у усклађивању онога што се прописивало са досадашњом употребом и са значајем појединих решења. Полазећи од онога што нам је раније било дато, износећи све што се томе противило са поменуте стране и што је говорило у корист каквог решења, морало се често прибегавати споразуму рационалистички одмереном. Тако се утврдило да се Вукова основна правила која чине тако складну целину оставе онако како их је Вук одређивао, ма се у каквом посебном случају и одвајала од властите системе. Велики ауторитет Вуков и ту је још једном одиграо значајну улогу у нашем јединству.

Друге правописне особине које су у нашим досадашњим правописима добијале различну обраду сведене су на најједноставнији заједнички начин. Напр. географска имена писала су се на источној страни само великим писменима, на западној — у једним случајевима као на источној, а у другим само великим словом почетне речи. Одлучено је да се у свим случајевима сва пишу само почетним великим словом прве речи. При састављеном и растављеном писању, и поред заједничких основних принципа, одлучено је да се речи пишу заједно у случајевима који одговарају заједничким осећањима извршеног спајања речи у говору. Подела на слогове, када су у питању групе гласова, и поред врло тананих правила која су за њу давана и могућности да се сведу на најмању меру, — посматрана је према поступању у другим језицима и сматрана као техничко питање остављено увиђавности појединаца. Питање страних имена ослобођено је оне неодређе-

ности која је владала у досадашњем писању и дата су врло једноставна правила. Једно од значајних питања које нас је некада делило — јесте и питање интерпункције. Примљена је логичка интерпункција која такође има својих тешкоћа, али која једино допушта да се њоме помогне писцу да што тачније изнесе своје мисли.

Ако будемо имали на уму да су ове тачке правописа обухватиле огромну грађу, ако се помисли да је и у свима другим случајевима изношено како би се најбоље могло изнети на писму све оно што се, са гласовне стране, садржи у нашим речима и како ћемо довести претставнике наших различних говора да исправно пишу, разумеће се обимност посла који је ваљало савладати. Сем свега другог, при појединим дефиницијама ваљало је узети у обзир и многе моменте који се тичу и наших школа и широке публике којој ће овај правопис бити намењен.

Обично су досада у оваквим скуповима давани општи принципи, а остављено је појединцима да их у својим делима обраде. Сада је поступљено друкчије. Цела грађа пропуштена је кроз критику свих чланова, тако да је цео материјал очишћен од свих спорних питања. Сматрало се као најбоље да се и цео материјал који треба да уђе у речник који ће се дати уз правописна правила — комисиски прегледа, а сам речник да се умножи и оним речима које нису улазиле у досадашње правописне обраде, а са извесне стране би могле ући. Када се има на уму да ће се речи и акценатски обележити, сасвим је било умесно да се у тај речник унесу и оне речи које и само са акценатске стране могу имати значаја за данашњи наш писмени свет. То ће тај речник знатно увећати јер се акценатска страна обележавала досада узгред.

На тај начин, наша ће јавност на основу овог споразумног правописа добити књигу која се одавно очекује. Истина, било је и досада правописних комисија које су имале да одреде заједнички правопис, макар и само за средње школе, као она 1929 / 30 године. Али тада је она потекла од административне власти, дакле одозго, па се све што је она урадила сматрало као наметнуто, као израз хегемоније једнога центра. Данас ствар стоји друкчије. Она полази одоздо, њу су организовале Матица српска и Матица хрватска позивајући наше највеће установе да од својих најбољих стручњака организују ову Комисију. Тако је тиме први

чин свршен. Сада остаје још да се елаборат Комисијин изнесе пред наш најшири форум: пред наше академије наука, универзитете, књижевна и научна друштва и све сличне организације. Нека се чује и њихов глас. Па кад се изнесу примедбе, Правописна комисија ће укључити у свој текст све што је оправдано и што заслужује пажњу. Ја сам дубоко уверен да ће Комисија и овај део свога задатка узети онако озбиљно и широкогрудо као што је поступала и у досадашњем своме раду. За то нам је најбоље јемство и досада постигнути успех.

Не треба, мислим, нарочито да истичем да је оно што је досада урађено знак несумњивог значаја посла који је урађен, и то за оба наша народа. Наша заједничка култура то ће за најкраће време, уверен сам, јасно показати.

А. Белић

ИЗМЕНЕ У ПРАВОПИСУ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Правописна комисија састављена, по препоруци једног скупа (Новосадског договора) српских и хрватских књижевника и лингвиста, од претставника Југославенске академије знаности и умјетности, Српске академије наука, Београдског и Сарајевског универзитета, Загребачког свеучилишта, Матице српске и Матице хрватске, — сада, по завршетку главног посла око израде јединственог правописа српскохрватског књижевног језика, може дати детаљнија обавештења о резултатима свога рада. Она ће, управо, према обавези коју је, заједно са повереним јој задатком, узела на себе овај свој посао сматрати дефинитивним тек када нови правопис, у обради коју је она дала, прихвати културна и научна јавност наших народа. Зато ће Комисија правопис у коначној стилизацији, која ће бити скоро готова, пре његова штампања доставити нашим највећим научним и просветним установама, удружењима књижевника, новинара и просветних радника, па ће све образложене примедбе, и од њих и од појединаца, узети у разматрање пре објављивања новога правописа. Али је и пре тога нашу културну јавност потребно упознати, нарочито са најновијим изменама да би ова на време могла о њима размислити и припремити образложене приговоре на њих, дакако, тамо где их буде потребно дати и, наравно, ако их буде потребно давати.

Досада су већ, како је решено на последњем састанку (у Београду од 19 до 23 дец. 1956), поједини чланови Комисије на радију и у дневној штампи говорили о значају рада на изједначењу правописа, о принципима којих се Комисија у своме раду држала (такви су овде донети чланци проф. А. Белића), као и о изменама досадањих правописних одредаба учињених у циљу уклањања разлика између загребачке и београдске варијанте једног, по суштини и у ствари, и досад истог правописа књижевног језика

Срба и Хрвата. И ја сам, такође, (у Борби од 13 јануара 1957) дао као неки извод из овога чланка. А овде сам хтео изнети нешто опширнија образложења измена досадањих правописних одредаба уколико их је Комисија чинила, јер знам да читаоце Нашег језика ова питања изузетно занимају, и допуштам да из њихових редова може доћи и врло корисних сугестија у вези са радом на изједначењу правописа.

Сами чланови Комисије, можда, не би могли рећи да су овај посао обавили на потпуно своје задовољство, али су, свакако, уверени да су на њему учинили онолико колико је, с обзиром на све чиниоце који су се морали узети у обзир, највише било могуће учинити. Израдити један јединствени правопис за наше прилике значи наћи једно једино решење за сваки посебан случај. А природа ретко којег језика и ретко којег правописа ово допушта. Дакако, ни природа нашег језика и његова правописа, а ни услови њихова историског развитка, то не допуштају, него ће и наш нови правопис, како га је Комисија замислила, као и многи други правописи, оставити могућност да се понешто може писати и на два начина. А ово је у више од таквих случајева једино исправно. И не може се ни претпоставити да ће ма ко бити друкчијег мишљења него да је потпуно оправдано било оставити напоредну употребу придева, рецимо, *чио, био, топао, обао*, и облика истих тих придева са неизмењеним *л* на крају: *чил, бијел, топал*, и *обал*, као и именицу *предио*, например, и други њен облик *предјел*, или пак радне глаголске придеве: *срио, зрио, врио*, са *срео, зрео, врео* (и у јекавском изговору); *сливати, уливати* и *слијевати, улијевати* (у јекавском), односно *слевати, улевати* (у екавском изговору), затим јекавске дублете *пријепис* и *препис, пријескок* и *прескок, пријевод* и *превод, приједлог* и *предлог*. Тако исто и дублети придева *дечји* и *дечији, човечји* и *човечији*, који су лингвистички подједнако оправдани, као и архаични облици именичких заменица: *тко, нетко* и *нитко* с новијим и нешто распрострањенијим: *ко, неко* и *нико* — и даље, наравно, остају у напоредној употреби.

Прописати само једне од ових облика, а оне друге одбацивати, ни по чему не би било оправдано, јер се и једни и други, и то, можемо рећи, једни колико и други, употребљавају у језику културних центара и у народним говорима оних области које

служе за основицу књижевном језику, па и код познатих књижевника наших. А све оно што се у говору овако напоредо употребљава и правописом треба верно означити. Једино у случајевима где је двојство било тако разграничено да је једно вредело за хрватске а друго за српске крајеве, у тежњи да се отклоне разлике, наметала се потреба за једним решењем. Поготову су жеље и настојања чланова Комисије да и нађу такво решење била оправдана тамо где у народном говору нема никаквих разлика, него се ове у правопису појављују као резултат ранијег неједнаког тумачења појединачних језичких појава, а данас се заснивају највише на традицији. Овде пре свега, и углавном, мислимо на двојак начин писања футура — у облицима: *бићу* и *бит ћу*. Не треба доказивати да се овај облик на целом језичком подручју Хрвата и Срба у свему подједнако изговара и та чињеница је, одиста, наметала налажење једног решења. Али зато што се чланови Комисије ни у међусобним дугим расправљањима овог питања нису могли сагласити којему од ова два начина писања тога облика треба дати преимућство, они су, иако уверени да би јединствено решење било неупоредиво срећније, дошли до заједничког закључка да је засад најбоље оставити оба начина писања у напоредној употреби уз истицање да први начин више одговара фонетском принципу нашег правописа, а други оправдава тежња да се сачувају саставни делови футура.

У вези са остављањем двојаког начина писања овог облика много њих ће запитати да ли се у овом важном правописном проблему иуколико пошло напред. Овима се ипак може одговорити позитивно. Досада је у правопису код Срба био допуштен само једночлани облик футура (мислим, наравно, на случај кад помоћни глагол долази непосредно иза облика инфинитива глагола на-*ти*), а код Хрвата се футур увек писао као сложен глаголски облик. Према новом правопису, који ће бити један исти и за хрватске и за српске крајеве, оба ће облика бити равноправна, и сваки ће појединац, и на једној и на другој страни, моћи узимати један или други облик (само се по себи разуме да ће се у једном делу, односно у једном саставу, моћи употребљавати само један од њих). А то ће, верујемо, водити к преовлађивању једног начина писања тако да ће, можемо се надати, у догледно време двојство и овде бити замењено јединственошћу.

Не само правописна традиција него и неки суштинскији разлози наметали су допуштање извесног двојства и у начину транскрибовања страних властитих имена. Хрвати су, латиницом, ова имена писали према оригиналу, давали су их, наиме, у истоме облику у коме се пишу на језику из кога се узимају. Срби су, међутим, и ћирилицом и латиницом, преносили њихов изговор, писали су их, тј., онако како се у дотичном језику изговарају. А и за један и за други начин писања постоји, очевидно, врло оправданих разлога. У прилог првога говори то што се често (у научној литератури увек) јавља потреба да читалац тачно зна како се неко страно име пише, да би га, свакад кад му затреба, могао наћи да се о њему обавести из поузданих извора. А осим тога се у свим језицима са латинском азбуком, највише сигурно са изнетог разлога, сва властита имена преносе у писаном облику оригинала. Други пак начин писања, тј. тачно, или бар приближно тачно, означавање изговора више одговара принципима фонетског правописа, какав је наш. А овај начин писања је и много једноставнији и за широки круг читалаца, за читаоце без знања страних језика, свакако практичнији. Правописна комисија је, не занемарујући главни циљ остварења јединствености правописа, све ове моменте имала у виду, па је настојала да нађе решење које ће најбоље задовољити изнете потребе. Саглашавајући се у томе да је читаоца потребно упознати и како се пишу и како се изговарају страна властита имена Правописна комисија је решила да се при писању ових имена у обема азбукама означава и изворни начин писања и изговор тих имена: да се у научним делима и уџбеницима за високе и средње школе, када се пишу латиницом, на првом месту та имена у нашем језику пишу као у оригиналу, али да се при првој њиховој употреби у загради обавезно даје њихов изговор; и обрнуто: да се у ћирилици поред фонетског начина писања при првој употреби у загради даје изворни начин писања. Иначе је остављена слобода у одабирању начина транскрибовања и страних властитих имена, која ће, сигурни смо, врло брзо, без икаквог прописивања које појединцима у томе намеће ову или ону обавезу, довести до преовлађивања онога што више одговара културним народним потребама.

И ова два случаја досадање разлике у правопису код Срба и Хрвата, где се двојство засад није могло избећи, нађено је,

како видимо, срећније решење и учињен је знатан корак ка остварењу потпуне јединствености.

За уклањање осталих разлика из нашег досадашњег правописа Комисија је дала дефинитивно решење, било усвајањем онога што смо имали у пракси на једној или на другој страни, било налажењем новога решења. Иако се не може спорити да обе варијанте (и београдска и загребачка) правописа српскохрватскога књижевног језика и у појединостима нису биле и научно и практично засноване, Комисија је тражила и, по њеном мишљењу, у сваком посебном од тих неколико случајева разлика налазила преимућство на једној страни, па усвајала оно што је тамо било у употреби, или је пак, било у циљу упрошћавања било што је сматрала да ће се тако лакше доћи до јединственог решења, — предложила и нешто што досад нисмо имали ни на једној ни на другој страни.

Да би се доказала оправданост решења која је Комисија дала, треба, пре свега, видети у чему су постојале разлике и на чему су се оне заснивале. Можемо, мислим, рећи да је корен тим минималним разликама био у неједнаком гледању београдских и загребачких кодификатора на доследну фонетичност нашег правописа. Довољно је познато да је борба за фонетичност правописа врло дуго вођена и код Срба и код Хрвата, да је код Срба прихваћена неколико деценија раније и да је она, коначно, и код Хрвата усвојена почетком 90-тих година прошлог века, када су (1892) начела Вука Караџића кодификована у Правопису врло заслужног хрватског филолога Ивана Броза. Али је познато и то да ни сам Вук, непомирљиви борац за фонетски правопис, у пракси није могао остати свугде доследан своме принципу. Он се због тога сам као извињава, у предговору првом издању Рјечника (1818), што је био приморан да у писању *д* остави испред *с* неизмењено, иако се оно у изговору несумњиво мења у *т*. Вук се није усудио да у овом случају писмом верно претстави изговор зато што измену *д* и *т* у таквом положају прате и друге гласовне промене које воде у деформацију речи у којима се те промене врше. „Ја нијесам смио написати *госпоцки* и *грацки*“, вели тамо Вук, поготову што — ми ћемо то казати својим речима — промене везане са овим једначењем не дају свагда исте резултате, него се негде праскави дентал сасвим губи (као у *љуство, господство*), негде овако са *с*

даје сливени глас, а негде само мења своју звучност. И сасвим је разумљиво то што поборници онога за шта се борио Вук нису пошли даље од њега, него су и они остављали неизмењено *д*, не само испред *с* него и испред *ш*, пошто га је у томе положају Вук такође писао (види његов Рјечник), иако о овоме посебно ништа не говори. А и више од тога, вуковци су код Хрвата немењање *д* у *т* проширили и на положај испред безвучних африката (*ћ*, *ц*, *ч*) јер их је, поред традиције, и природа ових гласова (који у првоме делу своме садрже елементе сугласника *т*) на то упућивала, а код Вука нису нашли примера за потврду да је он испред њих место *д* писао слово *т*. Па и код Срба је у исто време било и језичких стручњака, и то значајних (Ст. Новаковић, напр.), који су сматрали да према Вуку треба писати неизмењене гласовне групе *дс*, *дш*, *дч*, *дц*, *дћ*. Али се може рећи да се то отступање на овој страни ограничило углавном на положај испред сугласника *с*.

С друге стране, било је научних разлога да се пође даље од Вука, да се, тј., његов фонетски принцип верним претстављањем изговора, у коме сугласник *д*, несумњиво, губи своју звучност и испред *с* и испред свих сродних сугласника, учини доследнијим. Зато је проф. А. Белић, када се прихватио посла да изради један научни правопис, кога код Срба раније није било, — водио рачуна о томе, као што је узео у обзир значајан развитак нашег језика и науке о језику за сто година откад је Вук практично дао свој правопис. Што се посебно овог питања тиче, Белић у своме Правопису од 1923 г. није оставио ни једног случаја отступања од асимилације суседних сугласника по звучности колико ни по начину образовања, већ је предложио и мењање слова *д*, чак и испред *с*. Он је, и не без разлога, стао на гледиште да од принципа доследне фонетичности правописа не треба отступати у питањима која сама собом не руше други принцип према коме је оправдано избегавати промене које унакарађују облик речи, да се, наиме, није нужно клонити верног претстављања промене *д* у *т*, која је несумњива, него у писму не треба означавати промене које иза овога настају, јер те промене тек доводе до деформисања речи (тј. од *гратски* дају *грацки*, од *господски* дају *госпоцки*, од *људство* — *љуство*), што је скоро свима сметало. Ову новину многи нису прихватили, али не зато што она научно није била заснована,

него што је одударала од правописне традиције. А традиција је нешто о чему се у правописима многих језика, често и без довољно оправдања, води рачуна. О тој чињеници је водио рачуна и проф. Белић, када је касније, као члан једне правописне комисије, прихватио као оправдано средње решење, које се састојало у отступању од промене *д* у *т̄* једино у случајевима где у изговору немамо ни *д* ни *т̄*, него даље измене, где је место *т̄с* од *дс* добивено *ц*, као у *грацки* и *луцки* (остављено је *градски* и *људски*), односно где долази до губљења праскавог дентала уопште, као у *љуст̄во, срест̄во* (остављено је *људст̄во, средст̄во*). У свим осталим случајевима се промена *д* у *т̄* у изговору врши и на тој промени остаје, па је комисија еминентних наших научника, која је 1929 г. радила на изједначењу правописа српскохрватског језика, нашла за оправдано да се то̀ и у писму означава. Али како су тада израђена, врло добра иначе, правописна упутства (којима су проф. А. Белић и проф. Д. Боранић онда саобразили своје раније правописе) актом државне власти у једно политички несрећно време проглашена за званична и у школама обавезна, и ово је, као и све нове одредбе тих правила, било осуђено на неуспех. Због тога углавном овакво решење, које се у овоме случају оправданошћу својом наметало, ни сада није могло доћи у обзир. А ни доследну фонетичност правописа такође ни сада није било могуће спровести, не само из напред наведених разлога из којих је и Вук био приморан да се о њу огреши, него и зато што је раније само на једној страни покушано да се она оствари, што је моћ правописне традиције скоро неумитна и што се она у овоме питању темељи на огромном ауторитету Вука Караџића. Из свих ових разлога, а у циљу остварења јединствености Правописна комисија се сада сагласила да отступање од тачног претстављања изговара буде допуштено, и обавезно, у остављању непромењеног *д* (као и *ђ*) испред *с* и *ш*, ма у коме се положају речи они налазили (*п̄редст̄ава, одшет̄ат̄и, градски, вођст̄во*), а да се испред безвучних африката (*ћ, ц, ч*) место *д* увек пише *т̄* (*от̄ћушнут̄и, от̄цеп̄ит̄и, нат̄човек*).

Комисија је дошла до закључка да је допуштено, и потребно, отступити од доследне примене фонетизма у правопису и у случајевима деформације облика речи до које долази у резултату упрошћавања сугласничких скупова. Врло је добро познато да

ми у изговору немамо удвојених сугласника него да се *беззакоње*, *бежжични*, (добивено од *безжични*), *иссукати* (добивено од *из-сукати*), *оддужити* изговарају, а и пишу, у облику: *безаконе*, *бежични*, *исукати*, *одужити*. Према овоме, очекивали бисмо да свугде где се јави удвојен сугласник овако дође до упрошћавања. Међутим, у случајевима какав имамо у речи *поддијалекат*, где бисмо таквим упрошћавањем добили облик *подијалекат*, који фонолошки, и семантички, не може задовољити (у таквом облику ова реч упућује на значење некаквога *полудијалекта*, који као појам, па ни као реч, не постоји) није тако. Управо је ова околност Комисији наметнула решење да и овде и у другим оваквим (ретким, додуше) случајевима правилима новог правописа допусти писање удвојеног сугласника: *поддијалекат*, дакле, *нуззарада* и сл. Иако досадашњи наши правописи то нису допуштали, с принципске стране ово отступање није ништа ново, јер се, несумњиво из истих разлога, у потпуно идентичном случају и досад писао удвојен један сугласник; у облику суперлатива придева који почињу гласом *ј*, — *ј* се писало и на крају суперлативне речце *нај* и на почетку придева с којима се она спаја (*најјачи*, *најјевтинији*).

Према природи сугласника који се у њу стичу, у групи удвојеног *ст* (*стст*) у изговору неминовно долази до упрошћавања свођењем удвојене на просту гласовну групу *ст*. И када од синтагме *шест стотина година* правимо придев, он се изговара у облику *шестогодишњи*. Али такву измену није могуће и писмено верно претстављати, него је у писму овој речи потребно дати облик *шестстогодишњи* (дуд, рецимо, који је засађен пре шест стотина година), *шестстогодишња* (грађевина из истог времена), *шестстогодишње* (ропство, које је трајало шест стотина година). Ово се отступање доиста морало допустити да би се избегло мешање значења онога што је старо шест стотина година с нечим другим чему је свега *шест година* и што је за разлику од *шестстогодишњег* — *шестогодишње*.

Вуков начин писања придева изведених наставком *-ски* од именица на *-ија*, непрекидно дуга традиција, на једној страни (код Хрвата), и допуштање да се тако може писати, на другој страни (код Срба), — исто су тако Комисији наметнули решење које мање одговара фонетском принципу нашег правописа. Вук Караџић је писао: *дахијски*, *нахијски*, *спахијски*, *ракијски*. Код

Хрвата су се овакви придеви тако једино, тј. са *ј* на крају основе, и писали, бар су такво писање сви правописи код њих прописивали. А на српској су се страни они и пре првог издања Белићева Правописа (од 1923) писали и без *ј*, јер тога гласа овде у изговору нема. Зато се проф. Белић раније залагао да се и пише једино онако како се изговара, али је он у каснијим издањима Правописа допуштао да се поред облика тих придева без *ј* могу писати и облици са *ј*. И шта је, кад се тражи једно решење, и када се, с друге стране, у свим осталим питањима није могло остати на принципима доследног фонетизма, природније него узети оно што се раније, у Вуково време и дуго после тога, употребљавало и код Срба и код Хрвата, што се код ових других досад једино употребљавало, а што је и код оних првих као алтернативан облик било допуштено. Писање ових придева са *ј* оправдава и чињеница што се оно на крају основе пише и у другим неким међугласовним положајима поред *и* (*Којић*, *Бајић*, *змијолик*), иако се ни тамо не изговара као посебан одређени глас.

Састављено и одвојено писање неких речи и израза је врло сложен правописни проблем нарочите врсте. И он је у пракси задавао доста тешкоћа, нарочито у случајевима када се у истој функцији употребљавају и изрази (одвојено писање) и од њих сложене речи, тј. када су у питању изрази од предлога и појединих падежних облика именских речи, који су у неким случајевима дали сложенице, а у некима се опет употребљавају као синтаксичка веза од још увек посебних речи. Вук Караџић их је обично (додуше ни он не увек) писао одвојено. Али се од њега и код Срба и код Хрвата, природно је, пошло знатно напред и у неким се случајевима, код првих више а код других нешто мање, коначно доста далеко отишло. И природно је што се морало далеко отићи, јер је развитак науке о језику на то упућивао. Тако се одавна писало: *увис* (ово и код Вука), *увече*, *ујутру* (и Вук их овако пише, само што поред њих у загради даје и одвојени начин писања), *наглас* (гласно), *напоље* (ван), *додуше* (истина), *догодине* (идуће године) итд. И свима је јасно да тако једино и треба писати. А принципски би, с лингвистичког гледишта, исто тако оправдано било писати заједно и: *пред вече*, *у зору*, *под зиму*, *на јесен*, *под старост*, *са стране*, *с бока*, *с леђа*, *на жалост*, *у ствари*, и сл. И досадашњи правописи су у последњим издањима, углавном,

прописивали да се ови изрази пишу заједно, као сложене речи, јер су све ово прилошки изрази чије померено значење налаже да се такође заједнички пишу, као једна реч, пошто их један акценат и онако спаја у једну јединствену целину. Ово се, међутим, између осталог ни од већине писаца, није тако једноставно прихватало, или се, насупрот овоме, ишло у другу крајност и као сложене су се речи (дакле, заједно) писали читави изрази у којима свака реч чува своје посебно значење и има све обличке ознаке засебних речи. А да се у пракси неки пут ту било тешко снаћи и језичким стручњацима, доказ је чињеница што се ни сами писци правописа у свим појединим случајевима овде нису слагали. И разумљиво је зашто нигде у начину писања није било толико неодређености и неуједначености код писаца као у случају с одвојеним и састављеним писањем речи, иако су у досадашњим правописним правилима принципи, углавном, били утврђени. Да би се проблем упростио и тешкоће у пракси олакшале, Правописна комисија се сагласила да се као сложене речи, дакле — са спојеним саставним деловима — пише само оно што сви осећају као прилог и што су сви углавном, и на српској и на хрватској страни, и досад писали заједно. Тамо, међутим, где се посебни делови још осећају као такви и где се, узети заједно, схватају као прилошки изрази (а не као прави прилози), они ће се и отсад, и поред веће или мање пренесености њихова значења, писати одвојено. А ако се у по којем случају, као што се то мора претпоставити, код појединаца јави колебање како нешто треба написати, они ће сваки такав пример наћи у опсежном правописном речнику, који ће по замисли Комисије бити толико исцрпан да у пракси, поред њега, нико неће остајати у неудомици како то, према датим правилима, треба написати.

Ово ипак не значи да се гдекад није стало на гледиште да је исправније писати заједно и оно што се на једној страни писало само растављено и што је раније и код Срба и код Хрвата овако писано. Овде мислим на неједнак начин писања одричне речце *не* с облицима презента од глагола *хтѐти*. Вук је и у овоме случају негацију писао одвојено од глагола: *не ћу, не ћеш, не ће*... Неколико деценија су тако писали сви Вукови следбеници, почев од Ђ. Даничића. Касније је, међутим, код Срба и овде прихваћено састављено писање (*нећу, нећеш* итд.). А код Хрвата је све до

данашњег дана остао традиционални начин одвојеног писања одричне речце *не* и у овоме случају. Али будући да је научно утврђено (в. расправу А. Белића: *О постанку српскохрватских глаголских облика нећу, ћу и сл.*, објављену у 112 Гласу САН) да *нећу* није постало од *не—ћу* него од *не хоћу* (о чему нам јасно сведочи и данашња дужина првог слога, јер ту дужина није могла настати другим путем сем као последица сажимања до кога је дошло иза претходне асимилације)[1], — Комисија се лако сложила да се за нови правопис усвоји само сажети начин писања одричне речце *не* с облицима презента глагола *хтети*.

Комисија је имала да уклони једну, додуше, не одвећ велику, правописну разлику и у употреби великог слова. Сложена властита имена географских објеката неједнако су се писала код Хрвата и Срба. Код првих с употребом великог почетног слова само првог дела имена, док су се други делови, уколико и сами за себе нису неко властито име или не означавају нешто друго (као у примерима: *Нова Градишка, Црна Гора, Нови Сад* и сл.), писали малим словом: *Јадранско море, Хрватско приморје, Балканско полуострво, Дуги оток*, итд. Код других су се сви саставни делови, углавном, писали великим почетним словом. И овај други начин је поред осталог био и нешто једноставнији јер не захтева нарочитог довијања да ли други део дотичног имена значи штогод друго или баш оно што односна заједничка именица значи. Али су се по истом овом правопису издвајала имена других опет географских објеката: речних долина, низија, висоравни, котлина, базена и сл., па су се она, иако означавају појединачне појмове, писала почетним великим словом само прве речи (*Моравска долина, Панонска низија, Дунавски базен, Скопска котлина*). И постављало се питање каква је разлика између ових и других просторних области као што су: Хрватско Загорје, Црногорско Приморје, Балканско Полуострво, — чија су имена на тој страни овако писана великим почетним словима сваке речи.

Тражећи јединствено решење и тежећи, при том, да се правопис растерети од претеране честе употребе великих слова и да што више упрости правила о тој употреби, Комисија је решила

[1] Образложење оваквог решења и овог и других неких правописних питања ми смо пре неку годину дали на овоме истом месту у чланку: *За јединствен правопис српскохрватског књижевног језика* (НЈ IV н. с. 149 — 170).

да писање великог слова на почетку сваког дела сложених географских имена препоручи само за случајеве када су у питању имена села, градова, земаља и држава, а да се сви остали географски називи пишу великим почетним словом само првог дела, — не само у примерима као што су: *Панонска низија*, *Тетовска котлина* и сл. него једино тако и: *Балканско полуострво*, *Дуги оток*, *Хрватско загорје*, *Охридско језеро*, па и *Стара планина* и *Црна река*. Можда ће бити приговора да је с принципске стране тешко правити разлику између *Новог Села*, рецимо, које ће се, као село, овако писати почетним великим словима оба дела имена, и *Старе планине*, која ће се, као планина, писати великим првим словом само првог дела. Али зар и *Јадранско море*, и *Балканско полуострво*, па и *Стара планина* нису територијална пространства исто као *Панонска низија*, *Тетовска котлина* и *Дунавски базен*, који су се и досад по свим правописима овако писали? Села, градови, земље и државе су географски објекти у нечему ипак друкчијег типа. Њих људи, да би постали оно што јесу, нарочито и у разним правцима изграђују, па их то чини географским објектима посебног типа. А пошто овде није било могуће дати решење коме се не би могли правити приговори, Комисија је сматрала да и ово може задовољити, тим пре што је употреба великог слова једно од правописних питања која се решавају једноставним договором. Успешност договорног решења зависи од његове једноставности. А за ово решење се не може рећи да није једноставније од досадашњих.

Комисија је овај проблем унеколико упростила и даљим смањивањем употребе великог слова тим што је одлучила да се административне јединице: комуне, срезови, општине и сл. пишу малим словом (*младеновачки срез*, *вараждински котар*, *палилулска општина* итд.), да се изузетно значајни историски догађаји и идеолошки покрети, који значе прекретницу у историји човечанства или појединих народа пишу великим почетним словом, али само првог дела њихова (*Француска револуција*, *Октобарска револуција*, *Народноослободилачка борба*, *Косовска битка*, *Илирски покрет*), а сви остали догађаји, ратови и покрети малим словом.

Комисија је ишла за упрошћавањем и што већом једноставношћу и у давању правила о дељењу речи при преношењу њихових делова у следећи ред. Досада се у правописима, као и

у граматикама, ово дељење везивало за проблем поделе речи на слогове. Зато је ово многима правило велике тешкоће, које нису у складу са значајем какав тачно дељење на слогове може имати за суштину писмености. Истина, с лингвистичког становишта је једино оправдано да се у речима, где год се јави потреба за њиховим растављањем, знак за ово растављање ставља између саставних делова. А делови речи су гласови и слогови. Али, како са естетског тако ни са суштинских разлога, растављање није допуштено вршити ма где, између било која два гласа; како, у томе ће се сви с нама сложити, један глас, поготову ако је то сугласник, није допуштено стављати у један, а остали део речи у други ред и како чак реч није допуштено делити ни тако да један њен део завршава сугласником а други почиње самогласником, — то налаже дељење речи тамо где је граница између оних њихових делова који чине природне интонационе целине, тј. између слогова. И разумљиво је што су писци досадашњих правописа, и поред напора да их упросте, давали релативно сложена правила, која су тражила и нешто стручног знања или мало више умног напора за савлађивање. Зато су тим правилима врло често чињени приговори и зато су с више страна Комисији прављене сугестије и упућивани захтеви да правила о овоме што више упрости. Овакве захтеве су многи оправдавали релативно слободним растављањем речи у другим језицима. Иако свесни да правила језика с друкчијим правописом не морају важити и за наш језик, чланови Комисије су се сагласили да допусте широку слободу у растављању речи при њихову преношењу у следећи ред, али такву слободу која, наравно, неће искључивати ни растављање речи на местима где је оно највише оправдано, тј. на границама између њихових слогова. У томе циљу су стављена напред изнета ограничења, да се један сугласник никад не може одвајати од других делова речи, нити је пак допуштено реч тако делити да знак за то дељење долази између сугласника на првом а самогласника на другом месту. Али ово углавном никоме није правило тешкоће, него је сложеност проблема била у дељењу речи у вези са сугласничким групама, и поменуте дате слободе се само на њих односе. А правила новога правописа ће допуштати да свако, према своме осећању, знак за дељење речи на слогове може стављати испред целе сугласничке групе или између појединих сугласника у њој — без

обзира на природу тих гласова. Ова правила, дакле, неће онемогућавати да се чува целина слога, иако она и не обавезује на то.

Споменућемо узгред да је Комисија свугде нашла једно решење и у употреби знака за различите скраћенице, у чему досад није свакад било јединствености; затим је усвојила употребу ознаке за обележавање разлике у значењу арапских цифара стављањем тачке иза њих када се употребљавају у значењу редних бројева. До недавна у томе није било разлике у правопису код Срба и Хрвата. Али се у последње време указивало на излишност тога знака, јер је, с једне стране, тврдило се, и без њега увек по смислу контекста могуће схватити да ли је односна цифра употребљена у значењу основног или редног броја, а с друге се стране указивало на то да се при читању увек спотичемо о ту тачку, која и с естетског гледишта шкоди изгледу текста. Ипак се не може спорити да стављање тачке није понекад, као у примеру: Све је то изложено на 1 страни књиге, — неопходно потребно (дакако, ако се то не напише словима), јер читаоцу није могуће знати да ли се овде хтело рећи да је оно о чему се говори изложено на *првој* или на *једној* страни књиге. Усвајањем употребе тачке поред цифара за једно њихово значење, што је загребачком варијантом правописа стално прописивано, а београдском у изузетним случајевима допуштано, постигнута је јединственост у стављању једнога знака тамо где он ипак није излишан.

Када се овоме што је изнето дода још и то да ће нови правопис допуштати само слободну (синтаксичку) интерпункцију, која је добивала све више присталица и на оној страни где досад није била у употреби, и да ће у новом правопису бити изложена правила само за овај начин интерпунгирања — онда је јасно да ће нови јединствени правопис српскохрватског књижевног језика својим карактером превазилазити оквире упутства за јединствен начин писања. Он ће бити не само важан инструменат за уклањање вештачких препрека развитку нашег књижевног језика у правцу све веће његове јединствености него и врло значајан прилог уједначавању стила српских и хрватских писаца.

Комисија је, даље, уз израду заједничког правописа узгредно обавила још један задатак. Она је, наиме, потпуно ујед-

начила правописну терминологију, и тако омогућила да ни у стилизацији правописа, који ће бити издат и у Загребу и Београду (односно Новом Саду), не буде никаквих разлика. И не само то него је обављањем овога посла напола израдила јединствену граматичку терминологију, тиме дала добар пример и показала пут којим треба ићи у неопходно потребном уједначавању термонологија осталих струка нашег јавног живота, науке и технике.

И најзад, сагласност свих чланова Комисије у налажењу једног званичног назива за наш језик и то назива означеног придевом *српскохрватски* (односно *хрватскосрпски*), за који назив је у правилима о састављеном и одвојеном писању речи и израза дато образложење, даје нам права на тврђење да је Правописна комисија успешно обавила задатак који јој је наша културна и научна јавност поверила и да је тиме, по речима проф. А. Белића, учинила „знатан корак унапред у развитку наше заједничке културе“.

М. Стевановић

ЗНАЧАЈ НОВОГ ПРАВОПИСА

(*Предавање на радију* 12. I 1957)

Већ се доста говорило о новом правопису: о његовој упрошћености и у исто време његовој научности. По тој страни он се налази у сфери досадашњих наших правописа. Мора се и нарочито истаћи да је и наш досадашњи правопис био сагpађен на научној бази и да је, у том правцу, у својим захтевима ишао каткада и сувише далеко. Али је његова главна мана неуједначеност ако узмемо целину наших народа која се тим правописом служила. Те неуједначености има баш у оним стварима које се стално јављају у писању, као велика и мала писмена, растављено и састављено писање речи, интерпункција, поред и других ситнијих разлика.

Не треба никад заборавити да је наш правопис заснован на Вуковој ортографској реформи, коју је он први пут објавио у своме Српском рјечнику 1818 г. Он је тада сматрао да је тиме наш правопис у потпуности одређен и да се све остало само по себи разуме или да није тако значајно да о њему треба писати и нарочите прописе. Можда, узето по суштини, то и није много важно, али по значају који то има данас — није тешко видети његов велики домашај.

За сто и четрдесет година од оснивања Вукове реформе ишло се у том правцу различним путевима и створило се, и поред главне Вукове правописне основе, која је најзад примљена на свим странама, — прилично шаренило. Покушај да се оно уклони, за последњих тридесетак година, макар прво у школи, није успео јер није било, како се сматрало, довољно слободног договора, слободног решавања о тако општој ствари. Прошле године, пред сам њен крај, и то је завршено, и причекаће се још једно време да се саслушају мишљења и савети научних, просветних и друштвених јавних организација. Надамо се да и то време неће

дуго потрајати, и тако ћемо имати завршен један општенародни посао.

Његов значај је врло велики, много већи него што су били напори да се до његова заједничког решења дође. Када се буде имало на уму да је култура свих наших народа једно, а да је она била исцепкана на поједине области за које су вредели посебни правописни прописи, јасно је да је узајамно утицање сметало писмености не само у круговима почетника, у школи, писцима у новинама, већ и свугде где се нешто објављивало. Сваком књигом и сваким листом који је ма с које стране долазио, — то се наново потстицало. Тешко је било замислити да ће се увек памтити онај свој „коефицијент" и у свакој прилици примењивати. Све је то уносило пометњу и неки несклад у нашу књигу која је примила била ону сјајну заједничку ортографску систему коју нам је завештао велики Вук. Било је јасно да се томе мора стати на пут, што се више писало и читало и што се више увиђало да та неслагања не потичу од природе језика, него од невеште или незграпне организације нашег правописа. Наравно, није се могло ни помишљати на то да се једна књига писана у Загребу може непосредно претурити у књигу објављену у Београду и обрнуто. О томе је некада Вук сањао, па ето то се до данас није остварило. Овим споразумним правописом — томе смо се приближили. Коректори штампарија биће у стању да поменуто преобраћање изврше у потпуности.

Када се овај правопис прими, моћи ћемо сматрати да смо добили једну заједничку правописну територију; а то значи до извесне мере и јединствену књижевну територију. Писци, пишући на једном крају земље, моћи ће с правом рачунати на много већи читалачки круг него досада, не зазирући од прописа друге правописне области. Истина, остаће и даље латиница и ћирилица, јужно и источно наречје као разлика међу начином писања књига. Али ми сматрамо да су то много мање сметње данас него што су биле некада. Ослободилачка борба и наше социјалистичко уређење знатно су утицали, бар на источној страни, да се поред ћирилице одомаћи и латиница, а још од Вука јужни је изговор био и на источној страни подједнако примљен као и источни. Ако би било где разлике у том правцу у нашој земљи, данашњица императивно тражи да се она искорени познатим

средствима која ће корисно послужити за проширење културног видика тамо где она буду употребљена.

Ето, у најкраћим потезима, значаја споразумног правописа који је израђен прошле године. Он је свакако велики. Али то није још све. Правописно уједначење не значи још културно уједињење у потпуности. То је само увод у потпуно књижевно уједињење. Иако је књижевно и замашније и сложеније неголи правописно уједначење, све већом и дубљом културом оно се природно постиже. Мислим да нећу погрешити ако речем да се његови знаци опажају на различним местима наше културне просторије. По себи се разуме да ће заједнички правопис само помоћи његовом даљем логичком развитку. То ће бити и највећи и најлепши резултат посла који је пред ову Нову годину завршен од Комисије за уједначење српскохрватског правописа, потстакнуте од Српске матице у Новом Саду и Хрватске матице у Загребу.

А. Б.

О НЕКИМ ОСОБИНАМА ФУТУРА II (ФУТУРА ЕГЗАКТНОГ)

1.

Пошто се у предавањима и расправама која се тичу глаголских облика врло често износе одмах и њихова значења, добро је да се истовремено указује и на немногобројне случајеве мање или веће синонимичности у конјугацији, тј. на случајеве када се исто значење изриче разним облицима, на разне начине. Колико има таквих случајева у нашој глаголској систени? Ако се зауставимо само на појавама где се облици суштински разликују, а не претстављају варијанте појединачних облика или слободу у реду речи, њихов је број мален. Ми, разуме се, нећемо узимати у обзир велико поље релативске употребе времена, у којем су могућности замењивања једних облика другима веома широке. Знамо да се футур I гради од презента глагола *хтети*, који се узима цео или скраћен, самостално употребљен или срастао са другим глаголом, и тог другог глагола, носиоца семантике, који се (кад није срастао са *хтети*) јавља било у инфинитиву, било у конструкцији *да+презент*. Између футура с инфинитивом и са *да+презент* постоји мала разлика у значењу, о којој је већ писано, мада се она у настави обично и не спомиње. Значењска разлика између плусквамперфекта типа *био сам радио* и *бејах радио*, према језичком осећању неких — не свих — претставника говора који те облике познају, лежи у истој области као и разлика између *радио сам* и *рађах*, тј. перфекта и имперфекта. Што се тиче одричног императива, он се такође може исказивати различито: по обрасцу *не иди* или *немој ићи*, одн. *немој да идеш*. Између првог начина и друга два постоји извесна стилска различност; конструкције *немој+инфинитив* и *немој+да+презент* су синонимске. Постоји, даље, и неједнако изражавање трпног стања. У НЈ књ. VII св. 7—10, стр. 205—216, проф. М. Стевановић је по-

казао да ни међу тим облицима нема једнакости у смислу. Конструкције типа *бива печен* и *пече се* само се донекле укрштају, али нису истоветне по значењу, док конструкција *печен је* стоји чак и у другом времену у поређењу с двема претходним.

Двојако изражавање имамо још и код футура II у нарочитим зависним реченицама. Он се исказује на ове начине:

од *читати*	од *прочитати*
ако буде читао	ако буде прочитао
ако ушчита	ако прочита

Осим презента „ушчита" други облици тога глагола не употребљавају се, стога се „ушчита" мора посматрати у оквиру обликâ глагола „читати", где оно, уосталом, и попуњава једну празнину. Тип конструкције са „буде" зове се футур II или футур егзактни. У доњем реду наше табеле налазе се облици презента. Ми ћемо, међутим, оба ова значења називати значењима футура II.

2.

Значење футура II, или да се овде задржимо на самом облику који се назива футур II, најчешће се појављује у оваквим реченичним положајима: *ако* буде..., *кад* буде..., *чим* буде..., *док* буде..., *што* буде..., *колико* буде..., *који* буде..., буде *ли*... Иза овога долазе радни придеви несвршених и свршених глагола. У неким се нашим говорима *буде+радни придев од сврш. глагола* избегава, па се у таквим случајевима употребљава перфективни презент (напр. у говору Пиве и Дробњака, који је описао Ј. Вуковић у Јужнословенском филологу XVII, стр. 74—75).

Јасно је и по самим реченичним склоповима да радње овако изражене морају имати везу с неким другим радњама. Та се веза, из перспективе времена у којем се говори, тек има остварити. Дакле, радња изречена оваквом зависном реченицом, у футуру II, и радња главне реченице (која може стајати у обичном футуру, у императиву или у каквом другом облику са значењем будућег извршења одн. воље, жеље), ступају у однос у плану говорникове будућности. Притом радња зависне реченице има да се догоди, према говорниковом исказу, или пре радње главне реченице (чим ја будем погледао, почни и ти да гледаш), или

за време (кад ја будем гледао гледаћеш и ти), или после ње (кад ја будем погледао ти ћеш се већ нагледати). Узгред ћемо напоменути баш на овом месту да назив „предбудуће време“ за футур II није згодан, пошто радња њиме исказана није обавезно „пред“ неком будућом радњом, она се не мора догађати пре ње, како се то обично мисли. Термин футур II, који се употребљава условно, по нашем је мишљењу најбољи.

Међутим, ако пажљивије загледамо разне сложене реченице у којима се појављује футур II, видећемо да је њихово значење нешто компликованије, те да се не може изразити простим размештајем двеју обичних радњи на временској линији: будућа радња пре друге будуће радње, за време ње или после ње. Ми видимо још и ово: велики број реченица са футуром II значи хипотетичне будуће радње, поред тога што су оне зависне. Такве су све реченице са *ако буде, буде ли*. Код њих није извесно да ли ће се радње уопште остваривати; али није потпуна сигурност ни у то како ће се, у којој мери, у које време вршити радња у реченицама са *кад буде, док буде, шѿо буде* и сл. У сваком случају и та је сигурност мања него кад се нешто изриче обичним футуром. Ово се лако може осетити при поређењу футура I и футура II, у потпуно истим положајима. Ако се каже: „Човека који ће овамо доћи треба лепо да дочекате“, онда се мисли на једног, тачно одређеног човека, а осим тога исказује се сигурност у погледу његовог доласка. „Који ће доћи“ претставља овде такорећи епитет, неку врсту развијеног партиципа футура који као облик не постоји у нашем језику. Сасвим је друкчије значење када се каже: „Човека који овамо буде дошао треба лепо да дочекате“. Будући посетилац није познат, па се не зна сигурно ни то да ли ће уопште ико доћи; свакоме ко би дошао треба приредити леп дочек. Из тога се види да је садржај и саме речи „човек“ овде друкчији него у првом примеру. Овде, у другом примеру, то је „сваки човек“, а у првом примеру то је „онај, поменути човек“. Променити семантичке улоге подмета било би језички неправилно: не би се могло рећи: „Сваког човека који ће доћи треба лепо да дочекате“, а ни овако: „Тог поменутог човека који буде дошао треба лепо да дочекате“.

(Можемо узгред споменути да у нашим говорима постоји и конструкција *буде+радни ӣридев* која нема значење футура II.

Тако, напр., код Маретића (Граматика и стилистика II изд., стр. 542) налазимо: „Ако се против те жеље и труда буде што украло (тј. ако се је украло — Марет.), то је било по слабости људској“. Или код Ј. Вуковића, о. с., стр. 87: „Ако си слаго, уватићемо т' у лажи, ако ли будеш истину казо, даћемо ти муштулук“. Ма како се тумачило то зависно прошло време, остаје чињеница да се оно може употребити само у семантичком присуству неке хипотетичности, непотпуне сигурности или сл.)

3.

Већу или мању хипотетичност реченица са футуром II важно је истаћи због тога што она уноси један нарочити моменат који има донекле утицаја на осећање и избор облика за вид (аспект). Наиме, у говорниковој свести често, због споменуте неизвесности или нефиксираности радње, присуствује, прво, помисао о томе да ли ће радња уопште настати, да ли ће доћи до њеног остваривања, да ли ће она почети да се врши; или, ако се и мисли да ће се сигурно догодити, сматра се ипак као најважније да она почне да се догађа. Овај детаљ, који наизглед спада само у област психологизирања а не у синтаксу, можемо одмах проверити и на примерима. Реченицу „Кад *будеш ишао*, не заборави да понесеш доглед“ морамо протумачити овако: „Кад будеш *пошао*...“, јер понети неку ствар човек може само на почетку путовања, а не у току. У преводу на неки други језик који такође познаје два вида ова особеност се запажа сасвим јасно. Тако, напр., у руском језику (који и у зависним реченицама употребљава обичан футур) ова би реченица гласила: „Когда ты *поедешь*, не забудь взять...“

Треба напоменути да се такво разумевање глаголске радње јавља понекад, у ограниченом броју случајева, и у вези с обичним футуром. „Ти ћеш ићи“ често значи нешто што је блиско значењу „ти ћеш поћи“. „Мој брат ће већ сутра путовати на море, а ја тек кроз недељу дана“; мисли се: „Брат ће *поћи, кренути*...“ (руски превод би гласио: „Мой брат *поедет* завтра...“, а никако „*будет ехать*“. Међутим у прошлом времену, у истом смислу, тј. у смислу поласка, не би се рекло „мој брат је јуче *ишао* на море“ него само „отпутовао“, “отишао“, „кренуо“.

Можемо се упитати — није ли можда осећање почетносвршености овде везано за саме глаголе „ићи“, „путовати“ а не за гра-

матичко време? С обзиром на то да је глагол: ити, идѫ у старословенском био често употребљаван у значењу поити, поидѫ, како нас обавештавају проучаваоци тог језика, можемо претпоставити да у њему, а аналошки и у глаголима сродног значења, има неког трага те видске старине. Али, с друге стране, такав семантички, а према томе и видски моменат појављује се и у још неким случајевима у зависним реченицама са значењем футура II. „Оно што будеш носио идуће недеље на излет треба да буде лакше него ово што си данас узео“; махом се подразумева „оно што будеш *йонео* . . . (Превод на руски језик: „То, что ты *понесёшь*” или „*возьмёшь*“ а не „то, что ты *будешь нести*” . У обичном разговору чујемо и овакве обрте: „Док будеш ово учио у школи разумећеш; ја ти сад не могу објаснити“. Значење је: „Кад настане време да учиш...“ или сл.

У оваквој употреби може се, у извесном смислу, осетити приближавање перфективном виду код глагола иначе имперфективних. Разуме се, глаголи ту не постају перфективни; само се целокупни контекст даје лако превести, интерпретирати помоћу имперфективног глагола са значењем наилажења, настајања. И то није ретка појава у српскохрватском језику. Наше језичко осећање мора понекад уложити чак и известан напор, ако се тако може рећи, да, напр., реченицу „ако пролетос *будеӣе зидали* кућу“ не протумачи као „ако *сӣанеӣе да зидаӣе*“, „ако *дође* до тога да зидате“ и сл. Али треба тачно утврдити шта се подразумева под настајањем о којем је овде реч. Ми га не смемо схватити као извршење само првог тренутка радње. Стога је и разумљиво што се имперфективним глаголима овде формално не мења вид, што ми немамо појаву граматичке перфектизације. Овде се осећа — и то не увек, као што смо већ истакли — нешто друго, наилажење целе радње, њена појава; на њу се и даље мисли у њеној трајности, само што се наглашава да вршење треба да *дође*, да се *осӣвари*.

Извесну аналогију можемо запазити, напр., у сродним значењима глагола *йочеӣи* и *сӣаӣи*. Та два глагола, кад стоје с допунама, не значе сасвим исто. У „почео је да прича“ указује се на почетак радње; у „стао је да прича“ још и на то да се причање и наставило. С обзиром на особености футура II, како смо их овде описали, боље би одговарало смислу реченице да се каже:

„А кад ти он сутра стане да прича о својим доживљајима, скупи стрпљење" него: „А кад ти он сутра почне да прича...".

Наш синтаксичар А. Мусић осетио је извесне моменте непотпуне перфективности у овом облику. Он говори на једном месту[1] да конструкција *буде + радни придев од несврш. гл.* може значити вршење и *свршетак* одговарајуће трајне радње и наводи овај пример: „Кад се свршује седма година, отпуштајте сваки брата својега Јеврејина који ти се буде продао и служио ти шест година, отпусти га слободна од себе". Овде је сам смисао реченице одиста такав да се може — али не мора — осетити указивање на завршетак временског отсека од шест година служења. Видимо да то лежи у самом контексту: контекстом је у глаголу „служити" донекле померено значење у правцу значења глагола „отслужити". Опет је, дакле, пред нама појава контекстуалне, синтаксичке, иако не и формалне глаголске перфектизације, истина мало необичнија него што је то иначе случај у футуру II. Слично као и у претходним примерима, где се у семантици појављивало настајање радње, али је још увек присуствовало и цело њено трајање, тако и овде, и поред наглашавања довршености, остаје и значење целокупности, трајности, и то значење граматички још увек преовлађује у конструкцији.

Понекад се у значењу футура II појављује и таква перфектизација, за коју је уопште тешко рећи да ли указује на почетни или завршни моменат, другим речима просто перфектизација — али опет само контекстуална, позициона. Ми, напр., реченицу „Ако их будете молили они ће вам то свакако учинити" осећамо као „Ако их будете замолили...".

У многим случајевима употребе футура II разлике у тачном разумевању значења и у осећању за видске преливе веома су индивидуалне; цело је питање врло танано. Ипак оно не стоји ван граматике, јер ова склоност при употреби футура II ка посматрању радње као целине с наглашеним настанком, појављивањем, а понекад и довршењем, испуњењем, изазива једну нарочиту обличку новину — узимање презента трајног глагола уместо футура II, али са додатим префиксом *уз-*, о чему ћемо говорити мало даље.

[1] Аорист имперфективних глагола у српско-хрватском језику, Јужнословенски филолог V, стр. 31.

4.

Конструкција *буде + р. йр. од сврш. гл.* у језичком осећању већине говорника претставља исто што и перфективни презент у служби футура II, уколико се они уопште употребљавају напоредо: ако *буде дошао* = ако *дође*. Споменули смо већ да у неким нашим говорним областима избегавају први од ова два начина изражавања. Али је и наш стари језик познавао оба типа конструкција[1], па се стога мора мислити да су они некад показивали неку разлику у значењу, само што је та разлика током времена до те мере избледела да већ долази и до губљења једне од њих. Овде се не можемо задржавати на описивању некадашњих семантичких прилика. Највероватније је то да је у „ако дође" лежало, отприлике, значење „ако настане његов долазак", „ако се он појави", а у „ако буде дошао" резултативно значење (у зависном футуру): „ако он већ буде на том месту", „ако његов долазак већ буде свршен чин, прошлост (у неком моменту)" — јер присуство радног придева уопште често сведочи о првобитној резултативној, претеритопрезентској семантици. Разлика би, као што се види, и у том случају била врло мала. За нас је интересантно да видимо има ли и данас каквог разликовања, у овом или неком другом смислу.

Да наведемо опет Мусића. У расправи о кондиционалу[2] он даје овај пример (који пре њега цитира и Даничић у својој обради глагола „бити"[3]): „Па кад дође лијеп данак Петров, што будемо на ватру сложили, оно ћемо љепше поградити". То значи, вели Мусић, да ће у часу кад наступи Петровдан оно о чему се говори већ бити сложено на ватру. Међутим, ако се каже: „Па кад дође лијеп данак Петров, што на ватру сложимо, оно ћемо љепше поградити" — значење је да ће се нешто тек почети слагати на ватру кад настане Петровдан. Наше данашње језичко осећање, при мало дубљој анализи сличних примера, може да се сложи с таквим тумачењем, али би захтев да се та разлика увек прави био неоправдано строг. Тачна диференцијација ипак се

---

[1] За *буде + р. йр. од сврш. гл.* напр. у РЈА под *бити* II 1 c (св. 1, стр. 358 и д.); Л. Зима, Њекоје, већином синтактичке разлике између чакавштине, кајкавштине и штокавштине, Згб 1887, стр. 256 и д. Перфективни презент такође се од најстаријих времена употребљава у зависном футуру, о чему је исто тако писано.

[2] Кондиционал у хрватском језику, Рад ЈА 127, 141 и д.

[3] РЈА св. 1, *бити* II 1 c с).

најбоље постиже додавањем различитих прилога или свезица за означавање околности. Ево примера из обичног говора: „Кад будеш у музеју, све што *научиш* биће ти корисно“: „Кад будеш у музеју, све што *будеш научио* биће ти корисно“. Први пример требало би да значи „Све што научиш *у музеју* биће ти корисно *касније*“, а други „Све што будеш научио *йре шога* биће ти корисно *шада, у музеју*“. Оба облика — „све што научиш“ и „све што будеш научио“ право су „предбудуће“ време према исказу „биће ти корисно“. Али су они у неједнаком односу према реченици „кад будеш у музеју“: „све што научиш“ претставља према њој истовремено збивање, а „све што будеш научио“ претходно збивање. Присуство те друге реченице, тј. таквог одмеравања радње и с друге тачке, требало би да претставља разлог за диференцирање облика футура II. Али ће се данас оба облика у овим примерима моћи двојако протумачити, и тек ће допуне као „тамо“, „касније“, „дотада“ или сл. пружити значење које се жели.

Мале разлике у употреби ова два облика ипак се појављују и као нешто јача језичка нужност. Онако као што придодата реченица „кад будеш у музеју“ претставља један пресек кроз будуће време, према којем се реченице са значењем футура II односе на два различита начина, тако и уопште указивање одн. отсуство указивања на моменте у будућности, око којих ће се радње одигравати, могу пружати разлоге за један или други облик. Напр.: „Носим ћерку одмах у амбуланту; ако лекар већ *буде сшигао* молићу да је прими преко реда“; не би било исправно да се каже „ако лекар већ *сшигне*“, јер свезица „већ“ придаје реченици изразиту претеритопрезентску боју, значење прошлог догађаја са последицом на коју се указује, те је правилно употребити уз њу футур II. А ако би се желело рећи да лекарев долазак може настати и касније, онда би се казало овако: „Носим ћерку одмах у амбуланту; ако лекар *сшигне*, биће добро“. Још јаче се осећа умесност перфективног презента у оваквим примерима: „Ја ћу чекати у амбуланти, а лекар ако дође — добро јест“; или: „Чекаћу лекара, па кад дође“. Ово су већ постали устаљени начини изражавања. У оваквој употреби уопште се не мисли на тренутак кад лекарев долазак постаје готов, прошли чин; никаква друга радња се за тај тренутак не везује. Стога футуру II са његовим резултативним значењем овде и није место.

Постоји, затим, употреба перфективног презента са свезицом „ако“, често пропраћеном још и свезицом „и“, у значењу које прелази из погодбеног у допусно: „Његова музика ће још врло дуго живети, ако уопште умре“ — тј. допушта се да ће можда једном умрети, али ће у сваком случају дуго живети. Употреба футура II у овој неправој погодби била би незгодна, иако постоје формални услови и за њу. У чистој погодбеној конструкцији подразумева се условљавање једне радње другом, и она која је услов, ако је свршена (рецимо „ако умре“, „ако буде умрла“) може скоро увек да се замисли и као будућа радња и као резултат неке будуће радње, тако да су и перфективни презент (релативски) и футур II за њу подједнако погодни. Али у конструкцији за будућност онаквог типа какав имамо у наведеној реченици, често се не мисли на тренутак будуће готовости чина, јер радња која значи допуштање може да се догоди у свако време и њена свршеност, њена резултативна „присутност“, није важна, пошто не претставља погодбу за неку другу радњу. Употреба футура II коси се с таквом семантиком. Све реченице са „ако икад“, „ако игде“ и сл. спадају баш у ту категорију, на прелазу из кондиционалности у концесивност, и уз њих се много чешће употребљава перфективни презент него футур II. Оне се могу исказивати и мало друкчије, са „ако кад и“, „ако где и“ („ако кад и дође до тога...“, „ако где и запазимо недостатке...“), чиме се њихова концесивност испољава још јаче, и те реченице захтевају утолико пре перфективни презент. Разуме се, мешања са футуром II има и ту, и оно се данас не може сматрати грешком, то је пре само питање доброг стила.

5.

Поводом конструкција *буде* + *радни придев* треба још додати да у оваквом њиховом специфичном развоју свакако игра извесну улогу и сам облик *будем*, о чијем виду постоји већ читава мала литература. У тој литератури има доста позивања баш на футур II. За тај облик не постоји данас јединствено осећање у погледу вида. Изгледа да је корен тог глагола још у најдубљој језичкој прошлости показивао семантику настајања, почетка егзистенције, развијања, за разлику од корена данашњег облика *јесам*, који је значио само трајно постојање. Призвук перфективности

у том глаголу (и то не само у облицима са данашњим кореном *буд-*) постаје тиме разумљив, а треба истаћи да управо српскохрватски језик чува у том смислу лепу старину[1]. Сасвим је логично да са облика *будем* ова непотпуна и факултативна перфективност може да се протегне и на цело сложено глаголско време, у којем тај облик претставља један члан а у којем већ и по самој семантици постоје предуслови за такво разумевање вида.

6.

Маретић у својој Граматици и стилистици, стр. 542, каже да се употребљава, мада веома ретко, и конструкција типа „ако буде био дошао". Из досадашњег излагања мислимо да је јасно да и само „ако буде дошао" значи у довољној мери оно што би се хтело исказати овом дужом конструкцијом, те да је овај сложени глаголски облик у језику сувишан. Осим тога футур II, код врло ограниченог броја глагола, може да се гради и према типу „могбуде" („хтедбуде", „знадбуде"), што претставља траг старих конструкција *буде+инфинитив* за исто значење, али о њиховом некадашњем синтаксичком смислу и широј распрострањености овде нећемо говорити, пошто то спада искључиво у историју језика.

7.

Реченице типа „кад буде прочитао" можемо готово неограничено, као што смо видели, замењивати типом „кад прочита"; али не и реченице типа „кад буде читао" са „кад чита". На први поглед ово је чак уопште незамењиво, и свако ће одмах казати да се уместо „кад буде читао" у том значењу говори још само „кад ушчита".

---

[1] П. Ивић у своіем чланку „О виду глаголског облика *будем*, НЈ VI, 7—10, стр. 244, каже сасвим тачно: „[У *будем*] нарочито је тешко одвојити значење ,,почети бити" од ,,бити" одн. ,,почети имати неко својство" од ,,имати то својство". Он додаје да је то мешање нарочито често у будућности. Можемо овде навести неколико интерсантних примера из којих ће се видети да видска неразграниченост постоји код глагола *бити* уопште, и ван облика *будем* у будућем времену: Ја сам још пре две три недеље рекла... да ће бити вашара између њих [може значити: доћи ће до вашара] (Ст. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, СКЗ 136, 149). За ноћ буде по триста јањаца, | Ја сам свако по овци познав'о[створи се] (Вук, Нар. пјесме II 294). Каменом му мајци срце било [претворило се] (Нар. песма, Бос. вила 1867, 693). Посестримо б'јела вило... | Буд' и мени у потреби [нађи се] (Ј. Сундечић, Изабране пјесме изд. МХ 1889, 159). Таквих примера има и у PJA s. v. *бити*, као што Ивић и напомиње.

Али узмимо неколико примера из разговорног језика направљених по сличном сантаксичком калупу:

Кад му пишеш, поздрави га. Кад сутра идеш у позориште, уживај и за мене. Кад догодине зидаш кућу, пази на каквоћу цигле. Ако сутра и на испиту причаш такве глупости, сигурно ће те оборити. Ако вечерас једеш ово, нећеш спавати целу ноћ. Ако напролеће преправљате врата, позовите нашег мајстора. Итд.

Из примера се види да зависне реченице одиста казују будућност (оне не значе „ако сад пишеш", „ако сад једеш", нити „увек кад му пишеш" или сл.), те постоје сви услови за употребу футура II (у преводу на руски „когда ты *будешь* ему *писать*", никако „когда ты *пишешь*"). Па ипак се у слободном говору, иако много ређе и у писању, конструкције са несвршеним презентом срећу, и не претстављају неправилност[1].

Чиме треба тумачити ову необичну појаву? Два узрока могу да се узму у обзир. Прво, аналошка творевина, добивена из односа:

ако будеш написао = ако напишеш

ако будеш писао = ако *x*,

одакле се *x* може осетити као „пишеш". Друго, постоји могућност употребе несвршених презената у значењу будућег времена уопште, у нарочитим модалним положајима: „Сутра идем у позориште" (решеност), „Догодине зидам кућу" итд. Осим тога, у појединим случајевима, сами глаголи, услед различних момената, дају разлога да се осете као перфективни или сродни перфективнима, па се и понашају као перфективни у овим конструкцијама. О „ићи" смо већ говорили; „писати" у значењу упућивања писма има такође ту видску нијансу; па и „јести", поводећи се за двовидским „ручати", има понекад мало поколебан вид — што је све врло захвална грађа за будућу посебну студију.

8.

Још један проблем у вези с исказивањем значења футура II претставља употреба презента трајних глагола сложених с префиксом *уз-*, од којих се многи само у овој служби и употребљавају

[1] Ову појаву спомиње и Мусић, о. с. 29. Он наводи: "Ја те не могу одријешити од гријеха прво него питам владике" (Н. прип.), и још један пример.

Данашњи књижевни језик губи овај начин изражавања трајног футура II, и баш зато у њему и налазимо неке необичне појаве, које нису у складу с видском системом нашег језика уопште. „Ако узмогнем“, „ако усхтеднете“ и можда још неколико оваквих глагола могу се чешће чути у књижевном језику. „Ако успишеш“, „кад ушчитају“ чује се данас у неким говорним областима у обичном изражавању, а другде само од претставника старијих генерација. То не звучи нимало погрешно, постоји језичко осећање за такве обрте, али се они просто ретко говоре. Књижевност пре I Светског рата показивала је много живљу употребу таквих сложених глагола, и ми ћемо даље дати известан број примера из ње. Маретић је у своје време говорио да се тако може употребити сваки трајни глагол[1]. У нашим старим књижевним споменицима такође налазимо ову појаву: Маретић говори за славонске писце да је они показују чак врло често; забележена је код Рељковића у специјалној студији о њему, код далматинских писаца итд[2]. Али прво треба казати неколико речи о самом том глаголском облику, који нас опет наводи на расправљање о виду.

У вези са значењем и видом облика као што је „успишем“ такође није било слагања међу онима који су о њему писали. Управо то неслагање међу најбољим познаваоцима нашег језика показује да је и ово питање врло осетљиво, да одговор на њега и овде зависи од језичког осећања појединца; али се само по себи разуме да нека граматичка истина ипак мора постојати.

При стварању овог облика, ради његове употребе у футуру II, префикс *уз-* спаја се готово без изузетка са несвршеним глаголима, што показује да се тиме замењује *буде + р. ӣр. од несврш. гл.* а не *буде + р. ӣр. од сврш. гл.* Облик футура II типа „ако буде читао“ замењује се, дакле, конструкцијом „ако ушчита“. Појављује се префиксација — средство које по правилу служи перфектизирању. Да ли и ту у циљу неке видске измене? Потсетимо се на то да *буде + р. ӣр. од несврш. гл.* у понеким случајевима није чисто имперфективна конструкција. А ако је у контексту

---

[1] Граматика и стилистика 356.

[2] Т. Маретић, Језик славонскијех писаца, Рад ЈА 180, стр. 228; Р. Алексић, Језик Матије Антуна Рељковића, ЈФ 10, стр. 142—143; Маретић, Језик далматинских писаца XVIII в., Рад ЈА 211, стр. 75.

имперфективност баш јасно истакнута, онда презент истог глагола префиксираног са *уз-* није сасвим на своме месту. Напр.: „Цело време док ви будете седели и ручали, ми ћемо гладни стајати на станици"; мање обично звучи замена: „Цело време док узаседите и узручате, ми ћемо стајати..." Међутим префикс *уз-* не ствара ни обичну перфективност у том сложеном глаголу. Проф. Вуковић тачно примећује[1] да овај префикс чини изузетак међу префиксима, и видска промена коју он уноси не личи на промене које се префиксима уносе у друге сложене глаголе.

Прво, можемо рећи да *уз-* уноси семантичке промене које потсећају на семантику самога сложеног футура II. И њиме се указује на наступање радње, са јачим наглашавањем да ће радња трајати. Дакле: „кад узчита" — кад се *деси* да чита, кад *дође* до читања, кад *настане* то да он чита или сл., врло слично ономе што смо видели и код конструкција типа „кад буде читао". У књижевности се могу наћи многобројни примери које треба тако тумачити, били они за нас данас обични или необични:

Гледајте, да се вама после Грци не узасмију, а потомство да вас не ускриви (Вук, Преписка IV, изд. Бгд 1909, 127); Неисказано ће ми бити жао, ако ову књигу узморам пустити у свијет без имена ваше Ексцеленције (Вук, Преписка VI, изд. Бгд 1912, 247); Благо вама ако вас узасрамоте и успрогоне... мене ради (Ђ. Даничић, Јев. по Мат. 5, 11); Повезаше тестију пешкиром, | Да се види кад се узбеласа (Ј. Новић, Бирчанин Илија, Н. Сад 1862, 126); Мислим да ће удесније бити, ако горе у својој соби уздоручкујете (К. Руварац, Скупљени списи I, Н. Сад 1866, 123); А све остале прегазићу ако ми узастоје на путу (Глушчевић-Глишић, Рат и мир, превод, Забавник СКЗ 5, 52); И шта ћемо ми са нашијем шћерима, ако се момци не узажене (Св. Ћоровић, Цел. дела V, изд. Српски писци, 382); Ако ја још који пут узбаратам око њега, не био човек (М. Настасијевић, Из тамног вилајета, Бгд 1927, 28); Кнез Милош... је сматрао да му Вук може бити... штетан ако узговори против њега (А. Белић, Вукова борба, Бгд 1948, 57).

---

[3] О. с. стр. 86.

У глаголима са префиксима *уз-* ми осећамо призвук настанка и затим одигравања целих радњи, као и код сложеног футура II од несвршених глагола, па и јаче него тамо.

Сем тога, много ређе, исто као и тамо, може се појавити наглашавање довршености или пуне извршености, опет при сагледавању целе радње. Напр.:

> Ако она узаживи још годину дана, то ће бити срећа (Ј. Веселиновић, Слике из с. жив. II, СКЗ 54, 113; глагол има значење „проживи").

А друго, што се тиче питања којег су вида ти глаголи у чисто граматичком погледу — питања које смо поставили и у вези са сложеним футуром II — мора се поново истаћи да полемика о њиховом виду није нимало неоснована и да разне ситуације дају повода за разну процену. Ипак мислимо да префиксираност ствара услове за то да се делимична перфектизација, која је у сложеним имперфективним конструкцијама била видљива једино при тумачењу, при анализи, овде осети и као морфологизована појава. Стога смо склони да у полемици око вида дамо за право онима који сматрају да је вид ових глагола и граматички перфективан. Покушајмо да то поткрепимо још неким доказима.

Свакако да ни вид ни семантика тих глагола не могу стајати ван утицаја других глагола са префиксом *уз-*, каквих има доста. Вид свих глагола саграђених путем префиксације перфективан је, тако да перфектизација не би требало да мимоилази ни ове глаголе о којима је реч. Тешкоћа доказивања њиховог граматичког аспекта лежи у томе што смо ми овде лишени оних могућности које имамо код других глагола при сличној аргументацији: ми их не можемо, пробе ради, стављати у разна глаголска времена, у партиципе и сл.; можемо узимати у помоћ једино сложене облике *буде+р. пр. од несврш. гл.*, чији су они заменици, а који и сами, као што смо видели, изазивају сумње у погледу својега вида.

Префикс *уз-* уопште, у многим случајевима, означава почетак радње. Осим најпознатијих глагола с таквом семантиком навешћемо још неколико интересантнијих примера нађених у нашој књижевности: узбибаше море, ужљути дората, узбринуло нас је то све, тове га док не узбрекће. Изразита је категорија глагола у којима се префиксацијом са *уз-* казује доспевање у неко

стање јаког интензитета, узимање маха или сл. (такви глаголи постају повратни): пук се био узазлио, Бранковићи се узгордише, Марко се љуто ужљутио, стока се узарумила, узгосподио се, како се само узбрижио, момче опако узапсова се итд. Нарочито код ове друге групе врло се често осећа и тај семантички призвук да стање, чији је почетак овако изречен, траје и даље. У томе је разлика између „узљутити се" и „наљутити се", између „узгордити се" и „погордити се" и сл. Лако можемо направити реченицу: „Он се био забринуо, али га је то одмах прошло", али ћемо теже рећи овако: „Он се био узбринуо, али га је то одмах прошло". Оваква значења нас веома потсећају на оно што смо констатовали говорећи о значењима футура II. Имамо разлога да мислимо да је и у глаголе — заменике сложеног футура II несвршеног вида префикс *уз-* ушао са доста сличним семантичким преливима, а према томе, у складу са појавом префиксације уопште, и са нормалним видским утицајем.

Па ни случајеви где *уз-* у презентима који значе футур II не означава наилазак радње с њеним трајањем него перфектизацију друге врсте („ако узаживи" у примеру који смо напред навели, а може их се наћи још), — ни ти случајеви не говоре против нашег доказивања семантике и улоге тог префикса; јер семантика префикса често бледи, своди се на значење извршења и на чисту перфективност, пошто је такав пут који прелази перфектизованост уопште. „Написати" значи испрва „извршити писање на некој површини, горе, поврх нечега", па онда „завршити писање", „извршити писање".

О виду у нашим глаголима може се мислити и овако: кад би ови глаголи с префиксом *уз-* били трајни релативски презенти, зашто би они уопште морали долазити у овој функцији, зашто несвршени футур II не би могао бити увек, без изузетака, замењиван обичним, релативским презентом без префикса? Да ли је пред нама нека необична префиксација која је настала само зато да обележава зависност, релативску употребу? Такве су појаве непознате у словенској конјугацији.

Размислимо још и о овоме. Имамо сасвим обичне сложене реченице које садрже презент префиксиран са *уз-* у својем зависном делу: „Кад успишеш, *стави* мастионицу десно" (и „кад будеш писао, *стави*.."), „Кад узашеташ, *погледај* оне прозоре" (и „кад

будеш шетао, *погледај*..“). Ако би глаголи у овим зависним деловима били изразито трајни, без икаквих семантичких примеса перфективности, онда би и корелативни глаголи у независном делу морали такође бити трајни. Дакле, било би: „Докле год будеш писао, *држи* мастионицу десно“ (а не *стави*), „Цело време док будеш шетао, *гледај* оне прозоре“ (а не *погледај*). И ово је један од доказа у корист перфективности наших глагола са *уз*-, а донекле и сложеног футура II од несвршених глагола.

Има, додуше, примера где јасно осећамо имперфективност, и то се не може оспоравати:

> А народ српски, докле гођ својим језиком узговори, пјеваће му име (Вук, Скупљени ист. и етн. списи I, изд. Бгд 1898, 292).

За такве случајеве смо већ рекли да се донекле противе данашњем језичком осећању. (Вероватно има крајева где су они распрострањенији). Својим постојањем они, рекло би се, ремете целокупну концепцију о свршеном виду презента на *уз*-. Ми појаву објашњавамо просто аналошким ширењем из оправданијих у мање оправдане случајеве, накнадно створеним утиском да је несвршени презент срастао са *уз*- у сваком случају начин да се направи футур II. Тачно је да ово показује губљење „словенског“ осећања за префиксацију, губљење које је разумљиво када се има у виду непотпуност парадигме. Али судећи по употреби, по многобројности примера, по ономе што се у говору осећа, баш овакви примери, и ређи и необичнији, које смо принуђени да осећамо као имперфективне, показују отступање од системе, а не они први, чешћи и обичнији, у којима такве принуде нема. Другим речима, исправније је „кад, чим успишеш“, а мање је исправно „доклегод, цело време док успишеш“.

Најзад, приликом утврђивања вида код глагола типа „(ако) успишем“, „(кад) ушчита“—треба узимати у обзир и један формални моменат. Они се понекад проширују још и уметањем перфективног обележја *ну/не*: говори се „ако усхтеднеш“, „кад узмогне“; речник Ристића-Кангрге има у објашњењу префикса *уз*- пример „ако успадне киша“. (Постоје и случајеви спајања тог префикса са правим перфективним глаголима: „Трудићемо се... колико то наше прилике уздопусте“, Задруга 1, Н. Сад 1879, 1). Погрешно

би било мислити да овакви примери сведоче о имперфективности облика „усхоће“, „узможе“, „успада“, „уздопуштају“, које уметком *ну/не* или друкчије тек треба, ради постизања нарочитог смисла, перфектизовати. Ми употребљавамо у сасвим истом значењу и „узможе“ („Ако ко узможе... може у један пут платит“, Записи, Цетиње 1927, 51), и „могне“ („Ако могнеш Сава потурчити, | Сва ће ти се земља потурчити“, Вук, Н. пјесме 3, 11), и најобичније од свих „ако узмогне“. Није ли то знак да су они сви и видски потпуно равноправни? „Узможе“, „могне“ и „узмогне“ би и у свакој другој позицији, тј. и ван значења футура II, били перфективни, сви подједнако. Напр.: „Сва познија сеоба брђана не узможе ослабити стари језик“ (Л. Војновић, Вођ кроз Дубровник, Дубровник 1893, 6); „Он не узмогне подићи тај терет“; „Он не могне доћи, пошто је био спречен“. — Према томе „узмогне“, како у футуру II тако и другде, само је пример удвајања знакова перфективности, без стварне потребе; и само „узможе“ већ значи исто то.

Да сведемо оно што смо рекли. У значењу футура II употребљавају се два облика: сложени облик *буде + радни ūридев* и презент. За конструкцију *буде+р. ūр. од несврш. гл.* показали смо како у њој семантика иде понекад ка томе да се истакне настајање трајне радње, њено јављање; али формално вид такве конструкције остаје имперфективан. Вид конструкције *буде+р. ūр. од сврш. гл.* је перфективан, и ми смо само указали на неке значењске разлике које постоје између ње и перфективног презента у истој употреби. Најзад, што се тиче имперфективног презента у тој служби, видели смо да се он јавља ређе и не у строго књижевном стилу, а да се уместо њега каткад узима исти глагол с префиксом *уз-*. Семантика таквих сложених глагола је, природно, слична као и у конструкцијама *буде+р. ūр. од несврш. гл.*, али је вид, у највећем броју случајева, и лексички перфективан.

О појавама колебања аспекта у појединим начинима употребе српскохрватског глагола, као о једној прилично новој теми у србистици, мислимо да ће се ускоро моћи говорити на широј основи.

И. Грицкаū

АУГМЕНТАТИВНО-ПЕЈОРАТИВНА ЗНАЧЕЊА НЕКИХ ИМЕНИЦА

Овај напис можда ће дати повода за размишљање о једној запаженој језичкој појави која се овде излаже. Он ће, макар и својим ситним прилогом, узетим из народа, показати још једном како је стваралачка способност нашег народа у језику изванредно изразита, како, управо, у језику нема већег уметника од народа. Можда би се овде могла учинити једна ограда. Ова стваралачка способност није, разуме се, подједнако јака у сваком крају наше језичке територије. Негде је богатство изражајне моћи више даровитост читавог краја него особина појединца. Тамо се, као златно зрневље у песку, стално откривају нове нијансе и нови преливи значења појединих речи. Тамо се нарочито налазе она значења која је народ, кроз живот и богато искуство, створио и одомаћио.

Познато је да аугментативно-пејоративни облици могу имати и значења нечег дотрајалоі, сломљеног, срушеног, подераног и сл. Таквих примера могли бисмо навести и из језика наших књижевника и граматичара од Вука до данас. Кад, например, кажемо *кућѐтина*, ми обично мислимо на незграпно, накарадно направљену, малу никако већ повелику или велику кућу, по облику онакву какву Вук означава речју: unförmlich. То још, свакако, не значи да та реч у таквом облику има само то значење; она може још значити: стара, дотрајала кућа. У томе значењу не мора бити укључено — може а не мора — да је та кућа и велика. Овде се, дакле, разграничава појам аугментативнога са појмом пејоративнога. Код речи *бродина* ми опет осећамо две нијаңсе: прва је — — велик, по облику нескладно, неукусно (с обзиром на његове линије) направљен брод, а друга: дотрајао, истрошен, похабан брод. И у првом и у другом примеру — и код *кућетина* и код *бродина* — обе нијансе значења могу бити удружене, тако да *ку-*

ћетина може значити: незграпна, велика и стара, дотрајала кућа, а *бродина:* велик, нескладан, дотрајао брод. Међутим, у наведеним примерима оне искључиво пејоративне нијансе не значе редовно она стања (кућетина: стара дотрајала кућа, бродина: дотрајао, истрошен брод) која смо навели. Према нашем знању и осећању, у овом значењу — пејоративном — ове се речи изговарају у селу много чешће но у вароши. Неке именице у овоме облику готово редовно имају само пејоративно значење. Па и та пејоративност удаљила се од оног обичног — погрдног, подругљивог значења, значења у коме има призвук омаловажавања, одбацивања ниподаштавања. Десетак примера забележених и проверених у народу, управо у оном крају где недоумице и нејасноће и нема у језику, омогућиће нам да ово тврђење поткрепимо.

Задржавајући се летос у горњој и јужној Херцеговини (Невесиње—Гацко—Билећа—Требиње) утврдили смо да најшири народни слојеви, нарочито у селима која су удаљена од касабе, главног друма и железнице, изговарају редовно аугментативно-пејоративне облике неких именица у значењу које смо горе навели. И што дубље у планину, дубље у село које није у блиском додиру са касабом и вароши, примери су све чистији, јаснији, одређенији. Значи, према томе, да та нијанса пејоративности није новијег датума, већ да је давнашња, и да су њу потисли касаба и варош и цивилизованији живот у њима. Тако смо забележили:

1) *ја̀шмачина* (од ја̀шмак, женска повезача) значи само: подеран, исцепан јашмак. — Срамота је што ову јашмачину још носим, баш к'о да сам каква сирота (Братач код Невесиња).

У овом примеру очигледно је његово искључиво пејоративно значење, док аугментативно отпада. Јашмак, наиме, има само једну величину, не постоји мали и велики, и његов наставак *-ина* даје му значење нечег ружног, што нам се не свиђа, што нерадо носимо.

2) *аљинѐтина* (од а̀љина, в. хаљинѐтина) значи само: подерана, изношена, искрпљена хаљина. — Да сам ову аљинетину на себи испросила, љепша би ми била (Удрежње код Невесиња).

Пример је сличан првоме. Овај облик најчешће се употребљава у овом смислу. Међутим ми смо приметили да се употребљава и онда кад се ради о некој хаљини која је готово нова, али се оној која је носи не допада по нечем, рецимо по боји. — По-

клонићу ти ту жуту аљинетину, па макар и нова била, јер ме наказом прави (Биоград код Невесиња).

3) *ȁнина* (од ȃн, в. хан) значи само: дотрајао хан који се сам од себе руши. — Коње сам увео у анину на ком није било пола крова (Врба код Гацка).

Може *хàнина* значити и хан велик као грађевину, а таквих је било на главним друмовима кроз Босну, али је у горњој и јужној Херцеговини био искључен појам аугментативности јер се овде радило о мањим, приземним хановима, са једном собом за госте и кириџије и двориштем које је уоколо било поткровљено за коње.

4) *ȍбућина* (од обућа) значи: подерана, трошна, искрпљена обућа. — Ово није обућа већ обућина, кад овако воду пропушта (Самобор код Автовца).

Пример је јединствен јер се у њему као на длану види разлика између *обуће*, која се обува да би ноге заштитила од воде и сту́дени, и *обућине*, која је поцепана, изношена, искрпљена обућа, па прокишњава. Аугментативност овде није сасвим искључена: стара, поцепана обућа обично је проширена, шира него што је потребно и према томе — увећана, па колико било. Дословно исто могли бисмо рећи за *опàнчине*.

5) *тавàнчина* (од тàван, бој, спрат, Stockwerk) значи: стар, дотрајао, трошан таван са собом и отвореним простором пред њом; може и сами отворени простор пред собом. — Дођосмо тамо на Стојанову таванчину, па сам глед'о кад ћу пропаст у авлију кроз оне црвоточне подннце (Казанци код Гацка).

Поред овог облика, који је постао путем аналогије, а не на фонетски начин према облицима типа јуначина, сељачина, опанчина, чује се у истом значењу и облик *тавàнина*. Присуство аугментативности у значењу овде је искључено, јер ми случајно знамо о чијем је тавану реч и колики је он; овде, дакле, може да се мисли само на један труо, црвоточан таван који по величини не одудара од просечног. Али исти облик може у себи садржавати и елеменат увећаног, великог тавана (иако у овом крају куће „на таван" нису честе, па према томе нису чести ни ови облици са аугментативном примесом).

6) *земљѐтина* (од зѐмља, Land, Boden) значи: слаба земља, земља лошег квалитета, она која и у најбољим годинама слабо рађа. — Имам доста земљетине, али немам од ње велике вајде: колико се год упињем да је обрадим, опет подбаци (Бијела Рудина код Гацка).

Овде је значење речи ограничено на пејоративност: тѐжа̄к, земљорадник, дакле, онај коме је све у земљи и коме све долази од земље, говори овако неповољно о земљи. Гледајући овај пример и у њему уз пејоратив прилог *доста*, могло би се помислити да тај количински прилог не уноси у облик какву аугментативност. Не. У овом крају сељак неће рећи за добру, плодну земљу — земљетина, већ само земља, па је отуда значење облика овде јасно и утврђено. Изузетак у овоме чини онај сељак коме је обрада земље додијала, коме се осладио варошки живот, тако да ће он и најплоднију башту или окућницу назвати земљетином јер му се више не мили радити.

7) *гла̀вичина* (од гла̀вица: брег, брежуљак, узвишица, Hügel) значи: конкретно главица са рушевинама некадашњег утврђења (а уопште главица која је у било којем погледу изгубила свој некадашњи значај). — Она главичина сасвим је опустјела откад Аустрије неста (Подосоје код Билеће).

Није нам одмах било јасно зашто је овај облик употребљен у реченици. Помислили смо у првом тренутку да пејоратив није дошао отуда што је реч о једној голој, сивој главици која ником ни за што не служи. Убрзо смо објашњење нашли: на узвишици је била за време аустриске владавине жандармериска касарна са утврђењем која је порушена пре неких четрдесет година и данас стоје од ње саме развалине. Водећи разговоре са старим људима баш због ове главице, и то баш ради тога да бисмо са сигурношћу утврдили значење овога облика, ми смо се уверили да је развалина касарне са утврђењем условила стварање његово. За овај случај забележили смо реченицу: „На оној главици, видиш ли, Швабо није градио касарну јербо му је ова, на овој главичини, имала све на видику“. А кад смо, као узгред, припитали сељака зашто му је једна узвишица — главица, па још нимало мања од ове са касарном и утврђењем, а друга — главичина, он је одговорио као из пушке: „Па како није ово главичина кад је

развалина!" Главичини је овде, дакле, синоним развалина. Семантички смисао овога облика развио се не толико у вези са главицом колико у вези са развалином која је на њој. Поред овог облика чује се у истом значењу и *главичѐтина* која у себи носи више пејоративности од главичине.

8) *гору̏штина* (од гора, шума) значи: занемарена, ненегована, напуштена гора. — Подигла се у оној огради горуштина откако јадни Мићан одапе (Орах код Билеће).

Проверили смо овај пример и утврдили да се ради о домаћину Мићану, као оно у Вуковом гају од П. Кочића о Вуку, који је стално неговао и дотеривао своју ограду. После Мићанове смрти (а од ње је протекло петнаест година), млада гора у огради се зашибљила, загушћала и почела кржљати јер нико у њу није навраћао. Овде дакле овај облик има само горње, пејоративно значење. У другој прилици, и не ретко, облик може имати и само аугментативно, као и аугментативно-пејоративно значење.

9) *женѐтина* (од жѐна) значи: болесна жена. — Да простите, женетина ми је у кући и слабо виђа сунца и мјесеца (Љубомир код Требиња).

Нема места никаквој сумњи да овај облик у овој реченици значи искључиво болесну жену. У више прилика ми смо се осведочили да *женѐтина* значи болесну, болешљиву жену. Оно „да простите" напросто је ствар такта и учтивости и у вези је, обично, са разним женским болестима о којима је незгодно говорити и пред комшијом а камоли пред странцем. Овај исти облик у другом крају — око Мостара и у западној Херцеговини — употребљава се за жену, и то с намером да би се унизила, да би јој се дао нижи ред у друштву, и то унижавање иде у једној градацији пејоративности док не стигне значење марвинчета или у најмању руку нечега о чему је непристојно говорити. Оно „да простите" дословно значи: опростите што морам споменути ту реч. Поред овог облика чује се у истом значењу, али са још више пејоративности: *женету̏рина*.

10) *дашчу̏рина* (од да̏ска, Brett) значи: одбачена, чворугава и делимично трула даска. — Добаци ми ону дашчурину — не би' ли мог'о од ње штогод отестерати за овај сандук (Дужи код Требиња).

Пример показује да се овде ради о дасци која је и крива и трула у исто време: чвороватост и трулост два су својства њене ружноће и безвредности. И што је најлепше, и што још потврђује да у овом примеру нема аугментативности, ова је даска невелика, можда дужине једног метра, и никако јој не би одговарао овај облик с обзиром на њену величину. Према томе, овим пејоративом износе се само два негативна својства даске, а никако њена величина. Може овај облик у другој прилици бити и искључиво аугментативан и у исто време и аугментативан и пејоративан, али је овде ограничен на пејоративност. Овом облику сличан је: *дашчѐтина*. Између облика *дашчу̏рина* и *дашчѐтина* осећа се, бар у овом крају, нека разлика: први облик у сваком случају има више пејоративности у себи од другога — уколико није потпуно пејоративан, док је код другог аугментативност обично на првом месту.

Разграничавање оваквих и сличних облика на аугментативне и пејоративне, па на оне у чијем значењу преовлађује аугментативност или пејоративност, или најзад на оне код којих је то двоје измешано, тешко би се могло извести по једном утврђеном, видљивом реду. Али ако је тешко и готово немогућно такво разграничавање, може се указати на то под којим се околностима једна нијанса у значењу истиче, постаје примарна, на рачун друге. То „преливање" значења, помицање семантичке „казаљке" или према аугментативној или пејоративној белези, може се само осетити и на примеру, пуном и добро описаном, показати. Прелажење аугментативнога у пејоративно, и обратно, слично је уткивању хипокористичког у деминутивно. Тај процес преливања није особина од малог значаја, јер она прожима читав наш језик, даје му богатство изражајне снаге и чини га способним за фине и танане дистинкције.

Напред смо рекли да се аугментативно-пејоративни облици на селу чешће употребљавају него у вароши. И још колико чешће! Ту појаву није тешко схватити кад се узме у обзир са колико се више простоте и реализма сељак изражава од варошанина, и колико сељачка прецизност у казивању ствари одудара у позитивном смислу од варошког околишења, колебања, лутања. Варошка цивилизована хипокризија често избегава у језику речи и изразе који имају оштрину јасноће и недвосмислености. Отуда

на селу и толико аугментативно-пејоративних облика. Док би, например, у граду било управо непристојно употребити облик *женѐтина* онако како смо га ми употребили у наведеном примеру, са значењем јасним и одређеним, дотле је он на селу, у крају где су чистота и прецизност изражавања — освештана традиција, сасвим природан и на свом месту. Коме би у граду — да употребимо један облик који ни у ком случају не може носити у себи нешто изазовно, непристојно — пало на памет да у друштву рецимо просвећених људи прича како је био на некој — *тавàнчини*, како се пео уз неку *брѐшчину* и стао на неку *дàшчину* и да у томе тону настави. Такав начин говора могао би се дозволити у фамилијарном говору, а тешко у пробраном друштву. Међутим, у селу, у народу, он је одомаћен у широкој и свакодневној употреби и он само појачава разноликост изражавања и проширује скалу значења, па, према томе, богати језик.

Десетак наведених облика пејоратива са једним, одређеним значењем које је у употреби у горњој и јужној Херцеговини — *јашмачина*: подеран јашмак, *аљинетина*: подерана аљина, *анина* дотрајао ан, *обућина*: подерана обућа, *таванчина*: трошан таван, *земљетина*: слаба земља, *главичина*: главица са рушевинама, *женетина*: болесна жена, *дашчурина*: трула даска — доводи до ових закључних мисли:

1) Значење пејоратива друкчије се осећа у селу, у широким народним слојевима, него у вароши. Док наведени облици са наставцима -ина, -тина, -чина, -чурина у народу звуче сасвим обично, озбиљно и без примесе каквог ругања, потсмехивања или нечег сличног, дотле они у вароши мање или више парају уши јер имају значења најчешће подругљива, потсмешљива или томе слично.

2) И уколико се овакви и слични облици употребљавају у вароши са пејоративношћу у овим значењима сведеном на негативна стања бића и ствари (кућетина: трошност (куће), бродина: истрошеност (брода), хаљинетина: подераност (хаљине), женетина: болест (жене) и др.), они су ограничени, ретки и уски.

3) Формална страна ових облика — продужење именица продуктивним наставцима — смета да они не продиру у варош.

И смета грађанину она неестетичка асоцијација која га стално нагони ако не на аугментативност, а оно сигурно на једну значајну компоненту пејоративности — на погрдност, подругљивост или потсмешљивост.

4) Нови друштвени живот, који добар део сеоске омладине одводи привремено или стално у варош на рад, не погодује проширивању ових облика. Напротив. Језик те омладине брзо се прилагођава језику нове средине, док се стара значења чувају тамо где су се развила.

Јован Радуловић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Она одиста узбудљива, грандиозна драма, коју је исцрпело модерно сликарство* (НИН бр. 313, стр. 9).

Неправилно је кад се говори и пише *исцрпети, исцрпело*. Овај глагол у српскохрватском књижевном језику правилно гласи: *исцрпсти, исцрпем, исцрпао, исцрпла, исцрпло*.

2. *А та бујица... дуби своје корито кроз долине и клисуре* (НИН бр. 313, стр. 3).

У књижевном језику глагол *дубити, дубим* значи „стајати дупке". Ако пак неки писац хоће да каже за какву реку или бујицу да своје корито прави пробијајући се кроз долине и клисуре, употребиће глагол *дупсти, дубем*.

3. *...у бици за златну очевину нагрижену рак-раном нерада* (НИН бр. 312, стр. 8).

Од глагола *нагристи, нагризем* трпни придев правилно гласи *нагризен*; облик *нагрижен* је неправилан.

4. *Пре свега, сваки наговештај о попуњавању вакуума мора Британцу изгледати кас америчко преузимање некадашњих британских позиција* (Политика 30 XII 1956, стр. 2).

Пре свега, овде је место стране речи „вакуум" врло лепо могла бити употребљена наша реч *празнина*. А после тога, ако је писца његово надахнуће тако неумољиво нагнало да употреби ову страну реч, требало је да јој да облик у коме се она у нашем књижевном језику чешће употребљава, тј. облик са једним *у*, дакле: *вакум*.

5. *Бити посредник у овом турбулентном свету* (Политика 30 XII 1956, стр. 3).

Стране речи могу се употребљавати онда када не можемо да за нашу мисао нађемо потпуно одговарајућу нашу реч. Упорно

и насилно уношење у текстове мало употребљаваних страних речи — није особина доброг стила. Писац чланка из којег смо навели овај пример могао је мирне душе да место француске речи *турбулентан* употреби српску реч *немиран*.

6. *Власт је већ многима отупела зубе* (Политика 30 XII 1956, стр. 3).

Глагол *отупети, отупим* значи „постати туп". Смисао наведене реченице, међутим, захтева значење „учинити тупим". За то значење употребљава се глагол *отупити, отупим*, чији радни придев гласи: *отупио, отупила, отупило*. (Испор. даље поуке под бр. 22 и 23).

7. *Познавајући расположење јавности* (Политика 30 XII 1956, стр. 3).

У овоме часопису је и опширније писано о облику прилога садашњег *познавајући* (НЈ I, н. с., стр. 365—372). Тамо је дато лингвистичко објашњење постанка овога облика. Није, сматрамо, неопходно да у овој језичкој поуци понављамо то објашњење. Треба, међутим, нагласити да је, с обзиром на принцип грађења глаголског прилога садашњег, облик *познавајући* необичан. Глаголски прилог садашњи, наиме, гради се, као што је познато, додавањем наставка *-ћи* на облик 3 л. множине презента. А како од глагола *познавати* 3 л. множ. през. правилно гласи *познају*, прилог садашњи глагола *познавати* гласи: *познајући*. Тај правилни облик, као што се у поменутом чланку истиче, у чешћој је употреби од облика *познавајући*. А затим, иако се за настанак облика *познавајући* могу дати лингвистичка објашњења, остаје чињеница да је овакав начин грађења глаголског прилога садашњег „скоро усамљен случај". Стога се, сматрамо, с правом може поставити питање: треба ли облику *познавајући* признати право грађанства у нашем књижевном језику. С обзиром на то што ми и онако имамо доста дублета које смо из много дубљих разлога обавезни да прихватимо у књижевном језику, мислим да се у овом случају може заузети одлучнији став и облик *познавајући* огласити некњижевним. Напомињемо, на крају, да је у истом броју „Политике", на стр. 4, употребљен правилан облик прилога садашњег глагола *познавати* (*познајући* добро Италијане).

8. *...свако такозвано оригинално решење за овај трг чини ми се излишним и непотребним, помало Хамлетовски* (Политика 1 I 1957, стр. 5).

Прилог *хамлетовски* погрешно је написан почетним великим словом; требало га је написати малим словом: *хамлетовски*, јер се и сви присвојни придеви с наставком *-ски* пишу малим почетним словом.

9. *„Не окрећи се сине“ (Бранка Бауера), „Долина мира“ (Франца Штиглица), „Зле паре“ (Велимира Стојановића)* и *„Велики и мали“ (Владимира Погачића) су дела која могу спокојно да стоје у европском просеку* (Политика 1 I 1957, стр. 15).

После овако разгранате субјекатске синтагме а поготову иза заграде предикатска синтагма не може почети енклитиком *су*. Место ње је овде требало узети пуни облик *јесу*.

Б. Н.

10. *Разболе се неки, додуше, али се не може рећи да је неко сасвим одапео од тога.*

Не узимајући у обзир то што глагол *одапети* у значењу *умрети*, какво има у овој реченици, не доприноси лепоти стила, овде указујемо на нешто друго. То је питање одреднице *сасвим* уз глаголски облик *одапео* у значењу *умро*. (Вук Караџић, Рјечник под *одапети, одапнем* вели и: „одапео, тј. умро (schimpflich); Рјечник Југославенске академије то исто, и још: Испор. отегао папке, које се исто тако говори с презирањем.)

Ако је већ неко одапео, тј. умро, онда је радња изречена тим глаголом извршена до краја, потпуно, *сасвим*. Све ове одреднице садрже се у значењу глагола *умрети*. Како је писац уместо тога глагола употребио глагол *одапети* у истом значењу, то се све ове одреднице садрже овде и у значењу глагола *одапети*. Одредница *сасвим* је, дакле, потпуно излишна.

11. *Продали су је други, он је само пристао, он је због нечег био присиљен да пристане — некаквој Микни познатој по грабљивости.*

Ова реченица није добро састављена. Због претеране дужине уметнуте сложене реченице, други део главне реченице (тј. „некаквој Микни познатој по грабљивости“) изгубио је везу

са првим делом, удаљио се од њега и тиме је цела мисао постала нејасна. Много би боље било да је писац непосредно везао први и други део главне реченице, а уметнуту сложену реченицу издвојио у посебну.

Дакле, овако:

Продали су је други некаквој Микни познатој по грабљивости. Он је само пристао, он је због нечег био присиљен да пристане.

12. *Није тачно да је дим, како неки кажу, измет ватре; он је само њен плач, двојак — један при рађању, други испред гашења.*

Писац је, очигледно, хтео да каже да је дим плач ватре, који се јавља у два различита тренутка. Једном при рађању, други пут пре гашења ватре. Међутим, писац је као атрибут уз именицу *плач* употребио придев *двојак*, којим се истиче *двојство* особине *једнога* појма. Двојако је нешто „што је на два начина" (Л. Бакотић, Речник). *Један и други*, опет, каже се за *два појма*, која су из било каквих разлога стављена у међусобну везу.

Двојак и *два* (тј. један и други) неподударни су, дакле, по своме основном значењу, и не могу стајати уз исти појам као допуна један другоме. Поготово не онда када се, као горе, из реченичног смисла јасно види да се не ради ни о двојаком појму, ни о два различита појма, већ о једном јединственом, по својој природи увек истом — диму, тј. плачу ватре, који се само може јавити у два различита тренутка.

Сем тога боље би било рећи *пре* него *испред гашења*, јер је предлог *испред* у нашој свести више везан за значење места него времена.

Испор.: Чекаћу *испред биоскопа*; али: Свратићу *пре биоскопа*.

Реченица је, дакле, требало да гласи овако:

„...*Он је само њен плач — при рађању и пре гашења*".

13. *Индустриска прерада дрвета у последњих пар година у појединим земљама све се више оријентише на финалну прераду дрвета, јер иста доноси веће користи од дрвета...*

Иако у овој реченици нема граматичких грешака, она ће нам послужити да скренемо пажњу на неколика момента који су значајни за питање језика и стила.

Треба, пре свега, поменути непотребни германизам *пар година*, који се, нажалост, још врло често среће у језику наше штампе.

То је непосредни превод уобичајене немачке конструкције — paar Tage, paar Jahre, ein paar Worte, у којој именица *пар* добија значење неодређеног броја, и може се сасвим лепо заменити нашим речима *неколико, који, два-три* и сл. (Испор. Речник Ристић-Кангрге). Није, мислим, нарочито потребно истицати да иначе именица *пар* у своме основном значењу (пар голубова, срећан пар, пар рукавица, пар волова — у јарму, старије — јарам волова) ипак није туђа духу нашега језика.

Даље, треба истаћи да је придев *исти* у значењу показне заменице, као у горњој реченици, боље заменити неком од наших показних заменица — *овај, онај* и сл. (исп. Немачко — српскохрватски речник Ристић — Кангрге, под derselbe III, а. и б.).

И, најзад, треба указати на непрецизност пишчеве мисли у последњем делу реченице. Наиме, у први мах се стиче утисак да писац жели да врши поређење између користи које доноси са́мо дрво и веће користи коју доноси финална прерада дрвета. Писац је, међутим, хтео да истакне како привреда има више користи од продаје скупих финалних производа него од продаје полупрерађеног или непрерађеног дрвета. И, према томе, реченица би требало да гласи:

Индустриска прерада дрвета у последњих неколико година у појединим земљама све се више оријентише на финалну прераду дрвета, јер јој ова доноси више користи.

Б. Ш.

14. *С обзиром да смо запазили да америчка Влада има тешкоћа, ...ми смо јој ставили до знања* итд. (Пол. 18 X 1956);

Међутим, потешкоће ће се тек појавити у Аустралији (Веч. новости 18 X 1956);

Овако велику потражњу користе поједина предузећа (Пол. 5 X 1956).

Онима који воле именице *потешкоћа* и *потражња* скрећемо пажњу да у Правопису Д. Боранића код *потешкоћа* има звездица. А то значи да је не треба употребљавати, него место ње ваља узимати именицу *тешкоћа*. Реч *потражња* не налазимо ни у једном речнику, нити има икакве потребе за њом, јер се у томе значењу употребљава именица *потраживање*.

15. ...*као према јересу у његовој књижевној вери* (Савр. XI 1956).

Јерес је именица женског рода, као што је наведено и у правописном речнику, те је требало написати:

...*као према јереси* итд.

16. *По први пут у историји телевизије извршен је ових дана пренос* итд. (Борба 24 X 1956);

Модели кола за 1956 *годину ...по први пут су снабдевени апаратима* итд. (Борба 4 X 1956).

У последњем броју писано је о погрешном изразу *по први пут*. Овде се само наводе два нова примера и поново указује на бесмисленост употребе дистрибутивног *по* уз одредбени израз *први пут*.

17. ...*једно право романтично вријеме у коме се није знала вриједност човјека нити смисао његовог битисања* (Летопис V 1956);

...*иронично-песимистична црта која карактерише све наше јавно и приватно битисање* (Летопис IX 1956);

...*живота који се шуњао око колиба и упорно наставио да битише покрај* итд. (Пол. 21 X 1956);

...*или умеју да подносе, без негодовања, оскудице свог тешког битисања* (Летопис VII—VIII 1956);

Мопасан описује брак као неподношљиво битисање (на истом месту);

...*човека који је заглушен страхом над својим усамљеничким битисањем* (Летопис IX 1956).

Већ је више пута било речено да *битисати* (од турске речи *битис*) не значи *постојати* него *проћи*. Реч *битисање* могла је у свим овим примерима да се замени речју *живот, живљење, постојање*. Писци немају право да речима дају значење које оне немају и не могу имати.

18. *Његов пејсаж показује колористичке преокупације* (Пол. 22 XI 1956);

Пејсаж у Кантону (Пол. 11 XI 1956);

Једнолик банатски пејсаж красе плантаже цвећа крај Чоке (Пол. 25 VIII 1956).

Опет се појављује реч *пејсаж*, о којој је, као и о већини грешака узалуд писано. Та реч у француском гласи *paysage*, с немим е на крају, и код нас се то до најновијих „реформатора“

писало *пејзаж*, као што је наведено и у Белићевом правописном речнику и као што су у Београду увек писали они који знају и српски и француски језик.

19. …*запомагала јер је расла коров* (Летопис XI 1956).

Коров није именица женског него мушког рода, и придевски облик уз њу мора бити у женском роду.

20. …*све веће рашћење интересовања за* итд. (Летопис IX 1956).

Рашћење је погрешан облик именице од глагола *расти*, која гласи *растење*.

21. *Карабињерски наредник воли сеоску пријаљу Анерелу и жели да је ожени* (Веч. новости 24/25 XI 1956).

Појединци код нас овако употребљавају глагол *оженити* (према немачком heiraten) у значењу *узети за жену*, али то не значи да је исправно и допуштено нашим уредништвима да овако сваки час жене женска лица.

22. *Родитељи су га прекорели* (Пол. 28 X 1956).

Начин неодређени овога глагола је *корити, прекорити*, те је и радни придев правилан једино у облику: *корио, прекорио, прекорили*.

23. *Мостарски омладински покрет има велики значај у томе што је оживео позитивне народне снаге* итд. (Пол. 24 XI 1956);

…*изненадно обнављање хладног рата могло би врло лако оживети стари унутрашњи притисак* (у САД) (НИН 24 XI 1956);

Средовечан човек који је скромно стигао у Мелбурн оживео је одједанпут једну дивну успомену (Пол. 18 XI 1956);

Ударила је била филоксера по виноградима и све опустела (Веч. новости 1/2 XII 1956);

Стога ће ова књига, надамо се, наново оживети и утврдити не само вредност наше народне књижевности итд. (Књиж. и језик у школи 1, 1956);

Ето, то је успомена коју сам оживео пред мојом женом итд. (Пол. 26 XII 1956);

Дубајић је рељефно оживео сложену природу овог замаскираног старца… (Књиж. новине 30 IX 1956).

У Вукову Рјечнику пре 139 година и у Белићеву правописном речнику наведено је много глагола који имају облике за два значења: *постати жив, постати пуст* и *учинити живим, пустим.* У овоме другом значењу ти глаголи гласе *оживити, опустити,* дакле, радни придев *оживио, опустила,* а не *оживео, опустела.*

Св. П.

24. *Трибуна луду је описао.* — Ову реченицу смо нашли у једном угледном, свеједно је у којем, дневном листу нашем, и то листу који је по традицији водио рачуна о језику и стилу својих сарадника и дописника. То значи да се та врло корисна традиција почела напуштати, што, ми бар, јако жалимо.

На овоме је месту (у језичким поукама НЈ) више пута скретана пажња на рђаву конгруенцију, на коју често наилазимо у нашој дневној штампи. У томе погледу нарочито пада у очи необјашњива употреба облика предиката уз називе појединих страних листова. Необјашњива кажем зато што се ево и у случајевима када један страни лист носи назив потпуно одређеног рода и према оригиналу и према облику који му се даје у нашем језику, уз њега предикат употребљава у облику сасвим другог рода.

Ми се још и не чудимо када се за француски, рецимо, лист Epoque каже *Епок је писао,* јер облик назива који му се даје у нашем језику на то упућује, иако је у оригиналу та именица ж. рода и иако се при читању замишља у облику *Епоха,* тј. у облику који та именица има у нашем језику.

Много је мање објашњиво што се облик руског листа Известија (Известия) готово као по правилу, и поред нашег указивања, па и ширег објашњења (в. НЈ V, 292—293), да је то неисправно, још увек погрешно употребљава. И даље у нашим дневним листовима читамо: *Известија пише* и *Известија је писала.* Нас изненађује не само то што се дописници новина не труде да потраже обавештења која би им помогла да избегну бар грубе језичке погрешке, него се и питамо како они назив поменутог руског листа не осећају оним што јесте, тј. именицом средњег рода у множини, него држе да је то именица женског рода у једнини, па пишу чак и *по мишљењу Известије* и *у Известији пише. Известија* нису ништа друго него *Извешћа* (тј. извештаји), као што су *саопште-*

нија-саопштења или *знанија—знања.* И као што се не би могло рећи *у знанију* или *саопштенији,* тако је бесмислица говорити и писати: *Известија, по мишљењу Известије, Известија пише* и *Известија је писала,* него је исправно једино: *у Известијама, по мишљењу Известија, Известија пишу* и *Известија су писала.*

А потпуно је необјашњиво како се пољски лист *Трибуна луду* може сматрати именицом м. р. Иако страна реч, *трибуна* је давно ушла у наш језик, и врло дуго се у њему употребљава и као заједничка именица а и као властито име. Питамо се, управо, да и данас негде немамо неке новине које би се звале тим именом. А врло добро нам је познато да смо у недавној прошлости имали лист *Трибуну* и нико овај назив сигурно није осећао друкчије него као именицу ж. рода, нити је ико икад долазио на идеју да било самој овој именици, било од ње зависним речима даје облик м. рода. Та још Вук Караџић је давно сасвим исправно рекао да је стране речи по потреби допуштено уносити у наш језик, али само уколико се оне својим обликом могу ускладити с домаћим речима. Према овоме, једино исправном, гледишту *Трибуна* се, по облику своме, колико ни *Политика,* не може сматрати именицом другог већ искључиво именицом ж. р.; па као што нико досад није говорио *Политика је писао,* не може се нимало с више оправдања говорити ни писати: *Трибуна је писао,* већ је једино исправно — *Трибуна је писала.*

25. *Гуске су залутале..., а „ловци"... немилосрдно су их поубили...* (Политика, 29 II 1956) — Реч је, дакле, о томе да су неки „ловци" извршили радњу глагола *убити* на извесном броју гусака, тако да су том радњом обухваћене све, колико их је год било. За значење извршености такве радње на свим објектима који се имају на уму употребљено је, као префикс, дистрибутивно *по.* Међутим, са́мо то није довољно. Пошто је овде радња перфективног глагола *убити* поновљена онолико пута колико је било гусака на одређеном месту, јасно је да ту уствари имамо једну учесталу радњу, а за такву радњу служе у језику учестали глаголи, у овом случају гл. *убијати.* Према томе, требало је у исписаној реченици казати да су ловци немилосрдно *поубијали* гуске... Глагола *поубити,* као таквог, нема у нашим речницима, што је разумљиво, јер, као што смо видели, не може означавати оно што се њиме жели означити, нити што друго (сличан глагол *по-*

удати, Вук, например, у своме Рјечнику, исправно упућује на *йоудавати*).

26. *Остави ме! зацвилила је оловка* (Политика, 31 I 1957) — Текст коме припада ова реченица написан је екавски, а у том изговору глагол од кога је овде употребљен радни глаголски придев (*зацвилила*) као саставни део перфекта не гласи *зацвилити* (такав облик он има у некњижевном, икавском изговору), већ *зацвилети, зацвилим*, а онда је радни глаголски придев у ж. роду једино *зацвилела* јер се овај облик гради од инфинитивне основе. Оваква грешка код екаваца може настати и услед мешања бројних глагола на *-ети* и *-ити*, који се не разликују по презентској основи и који стоје једни према другима као непрелазни глаголи за означавање стања према глаголима прелазним (напр. *белети: белити*). Наравно, такво мешање граматика књижевног језика не допушта.

27. *А ипак, йоред свих страхова, учествовао бих у њиховом извршавању* — Именица *страх* спада у мисаоне (апстрактне) именице. Она означава једно стање које се само осећа и које се увек замишља као јединствено, тј. не може се делити. Зато што појам који се њоме обележава није ограничен и није дељив, она и не може имати облике множине. Међу апстрактним именицама, истина има таквих које се могу употребити и у множинским облицима, али, као што је познато, појам који свака од њих значи, тада је, у сваком датом случају, испуњен конкретном и посебном садржином, тако да су то онда исто што и стварне именице. Такве су, например, именице: *жеља-жеље, брига-бриге, нейравда-нейравде* и др. (исп. М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика 1951, т. 522). Међутим у такве никако не иде именица *страх*, бар не у књижевном језику. Зато је горе требало рећи: поред свег *страха*.

Б. М.

НАШ ЈЕЗИК *излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 300 дин.; цена појединoм броју је 60 дин. Претплату слати Институту за српски језик САН, Кнез Михајлова 35/I, на чековни рачун број 101-Т-582. Рукописе слати Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.*
— Рукописи се не враћају.